

2018-06

jaargang 49
nummer 06
juli-augustus 2018

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Complotdenken en cultuurmarxisme
Moraal zonder opperwezen
Maagdelijkheid, onthouding, celibaat

Er was eens... een koningin die weg was
Wat zou er gebeurd zijn als...
Respect kent grenzen

VRIJDENKERSBORREL

Een Vrijdenkersborrel (of Verlichtingsborrel of Tafel van de Rede) is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, skeptici en andere belangstellenden op zoek naar de rede. Er worden een aantal van deze evenementen in Nederland georganiseerd. Zou u er zelf eentje willen organiseren? Neem dan contact met ons op via info@devrijgedachte.nl.

!!! LET OP: Tijd en plaats van de hieronder vermelde borrels kunnen veranderen.
■■■ Kijk dus altijd op onze website voor de actuele informatie.

Amsterdam – Vrijdenkersborrel
Dovenontmoetingscentrum, Stadhouderskade 89, Amsterdam
Wanneer: elke derde woensdag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: amsterdam@devrijgedachte.nl

Deventer – Vrijdenkersborrel / Tafel van de Rede
Locatie: De Fermerie, Mugeplein 9, Deventer
Wanneer: elke tweede donderdag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: deventer@devrijgedachte.nl

Den Haag – Haagse Verlichtingsborrel
Locatie: Café Van Beek, Turfmarkt 6, 2511 CA Den Haag
Wanneer: elke tweede maandag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: €3,00; drankjes voor eigen rekening
Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Utrecht – Vrijdenkersborrel / Tafel van de Rede
Locatie: Bar Walden, Domplein 16, 3512JD Utrecht
Wanneer: elke derde maandag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Aanmelding: niet nodig
Contact: fransvandongen9@gmail.com
(Frans van Dongen zoekt met deze borrel aandacht voor seculiere politiek (bijv alléén maar openbare scholen) en voor de Atheïstisch Seculiere Partij.)

Bezoek onze website
devrijgedachte.nl
en onze Facebook-
pagina

COVER

Voorzijde: Jeroen Hopster houdt lezing in Amsterdam, 30 mei 2018 (zie pag. 5).

Achterzijde: Boven: lezing door Jeroen Hopster in Amsterdam, 30 mei 2018 (zie pag. 5).
Onder: lezing door Floris van den Berg (ingeleid door Hans de Vries) over zijn boek *De olijke atheïst* tijdens Vrijdenkersborrel in Deventer, 14 juni 2018.

Foto's: R. van Elst

De Vrijdenker

jaargang 49 • nummer 06 • juli-augustus 2018

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
* Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	<i>Redactie / Bestuur</i>	2
* Zelf en wereld volgens Montaigne (11)	<i>Sicco Polders</i>	3
* Ongeziene vergezichten (boekbespreking van Jeroen Hopster: <i>De andere afslag. Hoe had het leven anders kunnen lopen?</i>)	<i>René van Elst</i>	5
* Sid Lukkassen, een paradoxale complotdenker	<i>Maarten Gorter</i>	7
* De bijbel herschreven	<i>Leo Heynen</i>	8
* Respect, geen ontzag	<i>Anton van Hooff</i>	10
* Reactie op <i>Christen zijn of lid van de Partij voor de Dieren: één pot nat</i>	<i>Hans Klein</i>	11
* De malaise van cultuurmarxisme (boekbespreking van <i>Cultuurmarxisme. Er waart een spook door het Westen</i> onder red. v. Paul Cliteur e.a.)	<i>Floris van den Berg</i>	12
* Wilhelmina onttroond (boekbespreking van Gerard Aalders: <i>Wilhelmina, werkelijkheid en fictie</i>)	<i>Anton van Hooff</i>	16
* Goddeloos het goede doen	<i>Sicco Polders</i>	18
* 21 keer niet overtuigd van God (1)	<i>Joseph H. McKenna</i>	20
* Stephen Hawking, 1942–2018	<i>Jan Bontje</i>	21
* Van platonische liefde tot celibaat	<i>Anton van Hooff</i>	22
* (Uit de oude doos) God is het kwaad (7, slot)	<i>Anton L. Constandse</i>	25
* (Uit de oude doos) Is het atheïsme onzedelijk?	<i>Ferdinand Domela Nieuwenhuis</i>	27
* Aanwijzingen voor auteurs	<i>Redactie</i>	32

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25, profiteer dan van ons aanbod.

Als je aanmeldt als nieuw lid en jonger bent dan 25 jaar, krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker.

Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!

Meld je aan op de site www.devrijgedachte.nl of via info@devrijgedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte**.

Redactie:

Jan Bontje
René van Elst – hoofd- en eindredactie, opmaak
Els Geuzebroek
Maarten Gorter
Anton van Hooff
Thomas Spickmann

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— „
- Abonnement € 36,— „
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 30,— „
Zie ook de aanbieding op pag. 1!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte** is opgericht in 1856 onder de naam **De Dageraad**.

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Jacques Honkoop – penningmeester / vice-voorzitter
Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

Internet:

- *Website:*
devrijegedachte.nl
- *YouTube-kanaal:*
www.youtube.com/channel/UCGBnWeBA14MF2n9OnyQqzLw
- *Facebook-pagina:*
https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte

Zelf en wereld volgens Montaigne (11)

Vriendschap en het huwelijk

Sicco Polders

Over vriendschap, een van Montaignes bekendste essays, gaat over zijn innige vriendschap met rechter, schrijver en filosoof Étienne de la Boétie (1530-1563). Een tot de verbeelding sprekende tekst met de gebruikelijke mengelmoes van citaten en vermakelijke verhalen uit de oudheid, maar eerlijk gezegd begrijp ik weinig van Montaignes idee van vriendschap. Zo beweert hij dat er tussen vrouwen nooit een uitiem vertrouwelijke omgang kan bestaan, zoals bij mannen. Hij refereert aan de Griekse wijsgeer Aristoteles (384-322 v.o.j.). In de *Ethica* beschrijft Aristoteles drie soorten van vriendschap, die van het nut, van het plezier en van de deugd. De eerste twee vormen van vriendschap hebben het karakter van een toevallige bijkomstigheid die wordt verbroken, als er geen nut of plezier meer is. Vriendschap in de deugd betekent een diepe, bestendige vriendschap omwille van de voortreffelijkheid van karakter. Een onvoorwaardelijke liefde voor de ander, voor wie hij is, zoals Montaignes relatie met La Boétie. Maar diezelfde Aristoteles schrijft: “Het vrouwtje is vrouwtje krachtens een zeker gemis aan eigenschappen.”¹ In navolging hiervan noemt Thomas van Aquino (1225-1274), vijftien eeuwen later, de vrouw een mislukte man. Vrouwen zijn niet in staat tot dezelfde mate van vriendschap als mannen? Laten we het houden op een minder kritisch moment van de grote geest Montaigne.

Echte vriendschap

Verder lezend neemt mijn onbegrip toe. Ik begin te twijfelen aan mijn eigen beleving van vriendschap, zodra ik Montaignes ervaring lees: “In de vriendschap waarvan ik spreek, vermengen en versmelten beide geesten zich tot een zo alles omvattend samengaan, dat ze de naad die hen verbindt doen verdwijnen en niet meer terugvinden.”² Sinds hij La Boétie heeft ontmoet, staat niets hen zo na als zij elkaar. Twee mannen die zich in elkaar verliezen, van wie de wil volledig overeenstemt en bij wie het vertrouwen in de ander groter was dan in zichzelf. Als één ziel in twee lichamen, alsof La Boétie de ontbrekende wederhelft van Montaigne is. Hij toont geen enkele terughoudendheid in het beschrijven van hun relatie. “Jezelf te ver-

dubbelen is een tamelijk groot wonder...”³

Montaigne verwachtte niet dat er iemand is die zijn ervaring zou begrijpen. Als een waar romanticus sprak hij na de dood van zijn dierbare vriend over een “kwijnend en lusteloos bestaan” en prees hij de talenten van zijn overleden vriend La Boétie, die “onvergelijkbaar met anderen qua natuurlijke begaafdheid” was.⁴ Montaigne noemde diens tekst *La Servitude Volontaire* van een “ondenkbare en ongekende edelheid en volmaaktheid”.

Eerlijkheidshalve moet vermeld worden dat Montaigne schreef in een periode waarin het gebruikelijk was – ik paraphraseer de Britse schrijfster Sarah Bakewell – “dat mannen elkaar bewierookten als smoorverliefde tieners”. Het was een vorm van ideale vriendschap, ontleend aan de Griekse en Latijnse literatuur, een “verbintenis tussen twee jonge mannen als toppunt van filosofie.”⁵ En dan niet de “ontuchtige liefde van de Grieken”, zoals tussen de oude filosoof en zijn jongere minnaar. Nee, het was Montaignes ideaal zowel de ‘philia’ van vriendschap als de ‘eros’ van de seksuele liefde voor een vrouw te voelen. Dat zou zelfs zijn vriendschap met La Boétie overstijgen. Is het hem gelukt dit ideaal te verwezenlijken?

De echtgenoot Montaigne

Montaigne trouwde op tweeëndertigjarige leeftijd met Françoise de la Chassigne (1545-1602). Montaigne schreef: “de toetssteen van een goed huwelijk, het echte bewijs, is de tijd dat de band blijft bestaan en de mate waarin deze steeds teder, trouw en aangenaam is geweest.”⁶ Maar zijn eigen huwelijk noemt hij nergens en over zijn echtgenote lezen we geen woord. In eerste instantie is dat

Sicco Polders (1966) is filosoof. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie. Hij is een bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche. De tekst maakt deel uit van de recent verschenen bundel 'Met Montaigne in het achterhoofd' (ISBN: 978 90 8759 780 1).

¹ De Beauvoir, S., *De tweede sekse*, Uitg. Bijleveld: Utrecht, 1976, p. 12.

² ME p. 230.

³ ME p. 234.

⁴ ME p. 225.

⁵ Bakewell, S., *Hoe te leven: Een leven van Montaigne in een vraag en twintig pogingen tot een antwoord*, Uitg. Van Gennep: Amsterdam, 2011, p. 120.

⁶ ME p. 875.

vreemd. Hij zei zichzelf te willen doorgronden, met als doel iets essentieels over het zijn van de mens te weten te komen, maar dan had hij toch moeten schrijven over zijn vrouw? Immers, het karakter waarvan je houdt kan veel zeggen over het eigen karakter.

Montaigne had echter een reden om zijn vrouw buiten zijn essays te houden. Het huwelijk is voor hem namelijk een privéaangelegenheid. Nierstenen en impotentie – waarover hij wel schreef – zijn dat ook, maar dat betreft direct jezelf en niet een ander. ‘Het echte bewijs’ voor een goed huwelijk ligt niet in het naar buiten brengen ervan, niet in de uiterlijke schijn, maar in de moeilijk onder woorden te brengen tederheid, zowel lichamelijk als geestelijk. Alleen zo kan hij jarenlang gescheiden van Françoise in verschillende torens van zijn kasteel leven en niet eenzaam zijn.

Het meest persoonlijke dat Montaigne over zijn eigen huwelijk zegt, staat niet in de *Essays*, maar is zijn voorwoord bij het *Consolatio ad Uxorem*, een brief van de Griekse geschiedkundige en filosoof Plutarchus (ca. 46- ca. 120), vertaald vanuit het Latijn door De La Boétie. Plutarchus richtte de brief aan zijn vrouw, als troost na het verlies van hun twee jaar oude dochter. Montaigne schreef zijn voorwoord om dezelfde reden, nadat zijn eerste dochter op tweejarige leeftijd was overleden.¹ In het voorwoord raadt Montaigne zijn vrouw aan de brief van Plutarchus te lezen omdat die met zijn welgekozen woorden troost kan bieden. Hij schrijft ook met niemand zo intiem te zijn als met Françoise. Maar dat is dan wel ná de dood van zijn boezemvriend De la Boétie. Montaignes voorwoord dient als troost voor zijn vrouw, maar het door hem uitgegeven boek is als een monument voor zijn overleden vriend. Het is een juiste afspiegeling van de waarde die vrouw en vriend hadden voor Montaigne: “Een goed huwelijk [...] streeft ernaar die van de vriendschap te imiteren.”²

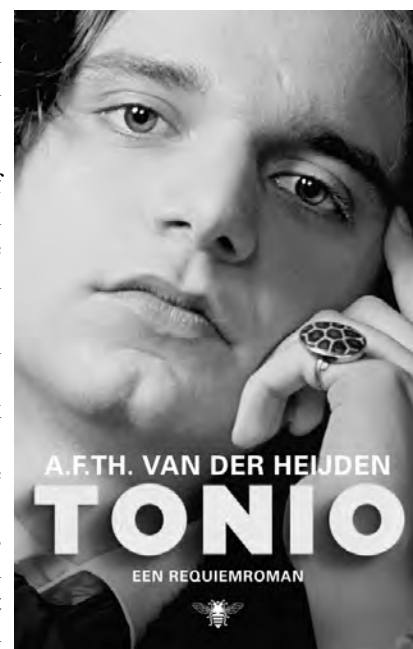
Montaigne was een man van zijn tijd: “de nuttigste kunst en meest eervolle bezigheid is voor de vrouw het beheren van het huis.”³ Omdat hij vaak van huis was vanwege zijn reizen, was dit voor hem van groot belang. Hij voegde er wel aan toe, dat zijn veelvuldige afwezigheid geen afbreuk deed aan “de plichten van de echtelijke liefde”. Plichten die binnen het huwelijk met mate moesten worden genoten: “Het huwelijk is een heilige, gewijde verbintenis; daarom moet het genoeg dat men eraan beleeft, ernstig en ingetogen zijn, vermengd met een zekere strengheid. Het geslachtsgenot moet enigszins wijs en consciëntieus zijn.” Hij geloofde dat zijn permanente aanwezigheid zijn relatie juist zou doen bekoelelen. Zijn afwezigheid hernieuwde de liefde voor zijn vrouw en maakte het verlangen naar haar groter. Helaas komen we nergens te weten hoe Françoise erover dacht. Maar dat zij na de dood van haar echtgenoot ervoor ijverde dat zijn werk werd uitgegeven, duidt op wederzijdse liefde. Dat Montaigne zei het eens te zijn met de uitspraak “dat het een goed huwelijk wordt als de man doof en de vrouw blind is”, doet daar niets aan af.⁴

Troost

De dood van een kind is voor de ouders een groot, maar geen onbeschrijflijk verdriet. Plutarchus schreef voor zijn vrouw een troostbrief, Montaigne ‘leende’ deze om zijn vrouw te troosten. Sommige auteurs gaan verder. Natuurlijk begrijp ik dat het moeilijk is de raad van Epiktetos (50 - ca. 130), de slaaf die filosoof werd, te volgen. Volgens hem moeten we altijd voor ogen houden, dat wanneer we ons kind een kus geven, we

slechts een sterveling kussen: “Komt die ooit te overlijden, dan raak je namelijk niet van streek.”⁵ Dit lijkt mij een haast onmogelijke opgave. Maar het verdriet om de dood van je kind publiekelijk ventileren, is het andere uiterste.

Neem de schrijver A.F.Th. van der Heijden. Zijn zoon Tonio sterft op eenentwintigjarige leeftijd na een fietsongeluk. Van der Heijden publiceert een aangrijpend requiem dat “de ijsskoude hel van verlies en verdriet”⁶ beschrijft, waarin “de pijn alleen maar [zal] toenemen.”⁷ Hij beweert dat het “boek hem als schrijver in leven heeft gehouden.”⁸ Hij droeg twee jaar dezelfde kleding als die hij droeg op de dag van de onheilstijd en leefde als een kluizenaar. De schrijver weet dat het niet vanzelfsprekend is het leven van je zoon openbaar te maken na zijn dood. Hij noemt het een ongeautoriseerd requiem en vraagt zich af of zijn werkelijkheid wel dezelfde was als die van zijn zoon, en of Tonio sommige zaken niet liever onvermeld had gezien.⁹ Het antwoord geeft hij niet omdat hij het – vermoed ik – zelf wel weet. Had Tonio gewild dat zijn dode lichaam tot in details zou worden beschreven, dat zijn ontluikende verliefdheden en bijkomende onzekerheden geopenbaard zouden worden, net als zijn masturbatie onder de douche? Of doet dat er niet toe? De dode hoofdpersoon wordt gebruikt als middel om het schuldgevoel van zijn vader te temperen en om diens verdriet hanteerbaar te maken. Tonio is, na zijn ongewilde dood, ongevraagd een publieke figuur geworden. Volgens Van der Heijden is het doel van het boek (en de gelijknamige film) om Tonio langer in leven te houden. Maar kon dat niet in gedachten of in gesprekken samen met zijn vrouw? Nee, hij wilde per se de wereld kennis laten maken met Tonio. We zullen alleen nooit weten of Tonio die kennismaking wel op prijs zou hebben gesteld.

¹ Er zouden nog vijf dochters volgen van wie alleen de tweede, Léonor, een volwassen leeftijd (45) zou bereiken.

² ME p. 1002.

³ ME p. 1151.

⁴ ME p. 1026.

⁵ Epiktetos, *Zakboekje*, Sun, 1996, p. 16.

⁶ Van der Heijden, A. F. Th., *Tonio*, Uitg. De Bezige Bij: Amsterdam, 2016, p. 350. (VdHT)

⁷ VdHT p. 352.

⁸ Krant NRC, 24 januari 2012.

⁹ VdHT p. 469.

Ongeziene vergezichten

René van Elst

Boekbespreking van: Jeroen Hopster, *De andere afslag. Hoe had het leven anders kunnen lopen?*, 230 pagina's, AUP (Amsterdam University Press) 2018, ISBN 978 94 6298 323 6.

*Och was ik maar bij moeder thuisgebleven
Och was ik maar met jou niet meegegaan*
Johannes Andreas Hoes (1961)

Johnny Hoes bezong in zijn bekende 'schlager' spijt over een achteraf onjuist gebleken beslissing. De ik-persoon ziet zijn liefvallige beminde, ofschoon zij hem trouw gezworen had, hand-in-hand met een andere man; hij schat nu in dat hij beter af zou zijn als hij 'bij moeder thuis was gebleven'. Wij kunnen, ook zonder ergens spijt van te hebben, ons proberen voor te stellen hoe ons leven zou zijn verlopen als we op een bepaald moment een andere beslissing hadden genomen dan we feitelijk gedaan hebben. Of als iets wel of niet was gebeurd, iets waar wij zelf geen invloed op hadden. In het algemeen kunnen wij ons verdiepen in de vraag hoe een ontwikkelingsproces zou zijn verlopen als op een bepaald moment iets anders was gebeurd dan we nu weten. Dat proces zou de levensloop van een persoon kunnen zijn, of de geschiedenis van bijvoorbeeld De Vrije Gedachte, maar ook de

wereldgeschiedenis of de evolutie of de wordingsgeschiedenis van het heelal.

Jeroen Hopster breekt in zijn boek *De andere afslag* een lans voor een tak van geschiedkundig onderzoek die zich richt op wat had kunnen gebeuren. Hij wil aannemelijk maken dat denken en onderzoek op dat gebied niet alleen maar onwetenschappelijk giswerk is. Tevens wil hij ons ervan overtuigen dat wij het vermogen hebben om de loop van onze geschiedenis te beïnvloeden. In dat licht beziet hij ook hoe wij in ons persoonlijk leven kunnen omgaan met de vraag of, en het besef hoe, ons leven anders had kunnen zijn.

Jeroen Hopster (1987), zoon van niemand minder dan de ons welbekende Paul Hopster, is filosoof, docent, essayist, columnist en redacteur (van *Filosofie Magazine*); hij werkt momenteel aan een promotieonderzoek met als onderwerp Evolutie-ethiek. Op 30 mei jl. hield hij in Amsterdam over het onderwerp van zijn nieuwe boek een lezing die ik heb bijgewoond. Van de foto's die ik daarbij heb gemaakt, ziet u er één bij dit artikel en een paar andere op de cover.

Ongewisheid

De vragen waar Hopsters boek op ingaat zijn: in welke opzichten had ontwikkeling X (zo'n ontwikkeling als hierboven genoemd) een andere kant kunnen opgaan? Hoe anders? En hoe kunnen we dat weten? Hopster heeft het daarbij vooral over kantelpunten in ontwikkelingen, waarbij de beginpositie nagenoeg dezelfde is als in de werkelijkheid. Zo'n kantelpunt wordt gevormd door een bepaalde gebeurtenis, die ook uit een beslissing of een keuze kan bestaan en die reëel mogelijk was geweest. De daaropvolgende veronderstelde ontwikkelingen moeten natuurlijk eveneens reëel mogelijk zijn geweest, anders belandt men in het rijk van de fantasie.

Als praktische boodschap van het boek noemt Hopster dat de ongewisheid van de toekomst cruciaal is voor de waarde en betekenis van onze keuzes en ons handelen. Dit inzicht kan ons naar zijn mening helpen bepalen wat van waarde is in dit leven en welke keuzes men moet maken. Persoonlijk zie ik in die praktische boodschap geen aanknopingspunten om anders over mijn leven te denken dan ik doe – een kwestie van leeftijd misschien? Belangrijker dan het besef van ongewisheid lijken mij trouwens de doelen die iemand voor zichzelf stelt.

René van Elst (Amsterdam, 1950) is gepensioneerd Human Resources medewerker, opgeleid als socioloog en (deels) jurist, hoofdredacteur en opmaker van *De Vrijdenker* en donateur van *Skepsis*.

Levensloop

Het eerste van de drie delen van het boek heeft betrekking op hoe wij kunnen denken over het verloop van ons eigen bestaan en het heet dan ook 'Levensloop'. Het leven had anders kunnen lopen; dat dat niet gebeurd is, is een bron van tragiek, maar ook van opluchting en vreugde, aldus Hopster. 'Het geeft emotionele kleur en verdieping aan die éne mogelijkheid (...) die zich wél gerealiseerd heeft.' (p. 19) Het begint al met de ongelooflijke onwaarschijnlijkheid van je eigen bestaan als product van de versmelting van twee cellen. Van alles en nog wat in je leven had anders kunnen zijn en kunnen gaan; je had van alles anders kunnen doen dan je gedaan hebt. Hopster bespreekt onder meer hoe in verschillende filosofieën, zoals het Taoïsme, over de levensloop en over de identiteit wordt gedacht en laat zijn gedachten gaan over zaken als geluk en ongeluk in het leven. De gedachte dat alles om een reden gebeurt, dus met een doel, verwijst hij terecht naar het rijk der mythen.

Geschiedenis

Mij persoonlijk spreekt het tweede deel, ‘Geschiedenis’, meer aan. Dat ligt niet aan de auteur, maar aan het feit dat een onderwerp als ‘levenswijsheid’ (dit geldt ook voor ‘zingeving’) mij niet zo boeit.

Hopster verwijst eerst naar allerlei literaire alternatieve geschiedschrijving, waarin bijvoorbeeld Duitsland en Japan de 2^e W.O. hebben gewonnen. Zulke verhalen hebben wetenschappelijk gezien weinig waarde, al kunnen ze wel tot een beter besef leiden van de plus- en minpunten in de feitelijke ontwikkeling. Gerichte aandacht voor wat had kunnen gebeuren ziet Hopster echter als een verrijking van en zelfs als cruciaal voor het verwerven van inzicht in de geschiedenis (p. 131). Hij meent dat zulk onderzoek kan leiden tot een beter inzicht in wat feitelijk is gebeurd, doordat men de processen, beïnvloedende factoren en (krachts)verhoudingen eens door een andere bril bekijkt. Hij kijkt echter ook vooruit en schrijft dat *what-if-scenario's* ons er onder meer van doordringen “welke impact onze productie en consumptie hebben op de levensduur van vele soorten, de staat van onze planeet en uiteindelijk ook op de loop van onze eigen evolutie.” Dat klinkt mooi, maar ik ben er toch niet van overtuigd dat scenario's die op het verleden betrekking hebben, ons veel kunnen leren over de toekomst.

Een door de auteur aangedragen voorbeeld van *what if*-geschiedkunde is: wat zou het voor gevolgen kunnen hebben gehad als het vuurwapen van Gavrilo Princip had gehaperd of als hij op het laatste ogenblik besloten had om niet te schieten?ⁱ De *what-if*-historicus doet gedachte-experimenten. Hij laat een bekend concreet feit weg uit het historisch proces, zoals in het Princip-voorbeeld, of hij laat iets gebeuren wat niet, maar wel *bijna*, gebeurd is, bijvoorbeeld dat ene A. Hitler in 1907 of 1908 toegelaten zou zijn tot de Weense Kunstacademie. Of hij brengt kleine wijzigingen aan in de beginvoorwaarden van een proces.

Bij zo'n *what-if-scenario* moet de historicus zich altijd afvragen of de

gebeurtenis wel echt een noodzakelijke voorwaarde was voor de ontwikkeling die volgde. Teruggrijpend op het Princip-voorbeeld: als de aanslag niet was gepleegd, was de 1^e W.O. waarschijnlijk toch uitgebroken, gezien de gespannen situatie van die tijd. Het is dus van belang om na te gaan welke ontwikkelingen al in de richting gingen

die de geschiedenis in de realiteit is gegaan. De volgende vraag, namelijk welke andere richtingen mogelijk waren geweest, vereist onderzoek naar het krachtenveld waarbinnen die ontwikkelingsrichtingen zich hadden moeten realiseren. Bij dit alles moet de historicus steeds oppassen dat hij zijn projectie niet te veel laat beïnvloeden door *wishful thinking* en/of door zijn kennis van wat uiteindelijk werkelijk gebeurd is (*hindsight bias*).

Hopster besteedt bij dit alles aandacht aan verschillende manieren waarop men over de loop der dingen kan denken, bijvoorbeeld in termen van onvermijdelijkheid en toeval, eenmaligheid en herhaalbaarheid, details en grote lijnen.

Evolutie

Het derde deel behandelt de evolutie en heet ook zo. Hopster verwijst naar tijdreis-verhalen (met voorbeelden van hoe tijdreizigers veranderingen in het heden veroorzaken door iets in het verleden te veranderen) en naar de daaraan verwante chaos-theorie: een kleine verandering in een complex systeem kan op den duur tot een grote verandering leiden. We spreken van het *butterfly*-effect. Dat een kleinigheid de wereldgeschiedenis kan veranderen gaat in tegen ons gevoel voor proportionaliteit. Maar in de evolutie zijn er tal van zeldzame gebeurtenissen geweest die bepalend zijn geweest voor hoe het verder is gegaan. Hopster noemt als voorbeeld het opslokken – een paar miljard geleden – door een primitieve cel van een primitieve bacterie, wat leidde tot het ontstaan van ‘energiekere’ cellen met mitochondriën. Wát als dat niet gebeurd zou zijn, of veel later? Ook wat de evolutie betreft kunnen we denken over wat had kunnen gebeuren, maar niet is gebeurd. Hopster verwijst – meteen al in het voorwoord van het boek – naar

de paleontoloog Stephen Jay Gould, die heeft betoogd dat de evolutie met gemak anders had kunnen lopen. Anderen zijn van mening dat het proces van natuurlijke selectie, eenmaal op gang gekomen, steeds ongeveer hetzelfde resultaat zou opleveren door aanpassingen aan de gegeven omstandigheden. Hopster ziet deze visies als met elkaar verenigbaar. Hij beschouwt vanuit dat gezichtspunt het ontstaan en de mogelijke toekomst van de mens.

In zijn ‘Besluit’ gaat Hopster opnieuw in op de waarde, die het besef dat dingen anders hadden kunnen lopen, heeft voor de appreciatie van het eenmalige bestaan dat we allemaal hebben. Misschien vat ik dit nu véél te kort samen, maar een boekbespreking kan natuurlijk nooit volledig recht doen aan de inhoud van het besproken werk.

Tot slot

Dit boek laat zich prima lezen. Al verkennend en beschouwend levert het aardig wat informatie en stof tot nadenken op. Zelf heb ik, als *science fiction*-liefhebber, de neiging om *what-if-scenario's* in de geschiedkunde of met betrekking tot de evolutie als een vorm van *science fiction* te beschouwen, maar dan wel in een goede zin des woords, met de nadruk op *science*.

Wat de uitgave betreft: mijn eindredacteurs-oog merkt maar een paar taalkundige uitglijers op. En mijn opmakers-oog stoort zich hier en daar aan regels die zijn uitgevuld door afstanden tussen letters – in plaats van alleen tussen woorden – te variëren. Achterin het boek vind ik de noten (met alle bezwaren die kleven aan noten achterin), een nuttige literatuurlijst en tot mijn genoegen ook een register met relevante namen en begrippen.

Nu ben ik wel benieuwd of mijn besluit om dit boek te kopen ertoe zal leiden dat mijn leven verder heel anders verloopt dan wanneer ik dat niet gedaan had...

ⁱ De Bosniër Gavrilo Princip doodde bij een aanslag in 1914 te Serajewo met pistoolschoten Aartshertog Franz Ferdinand van Oostenrijk en diens vrouw, wat algemeen als de aanleiding tot de Eerste Wereldoorlog wordt beschouwd.

Sid Lukkassen, een paradoxale complotdenker

Reactie op *Wankelende moderniteit? In de bres voor de radicale Verlichting van Spinoza* door Floris van den Berg

Maarten Gorter

Ik wil graag reageren op het bovengenoemde artikel van Floris van den Berg.¹ Niet omdat ik zijn artikel slecht vind, integendeel, ik ben het op veel punten met Van den Berg eens. De islam is een gevaarlijke en bedreigende godsdienst, net zoals alle abrahamitische godsdiensten. Ik heb alleen het vertrouwen dat moslims allengs zullen seculariseren, net zoals bij christenen is gebeurd de afgelopen 50 jaar. Het begrip moslim wordt steeds meer een "cultureel" stempel in plaats van een geloof, net zoals bij veel christenen. Wel is het nog steeds zo dat veel moslims te orthodox zijn in hun opvattingen en de integratie echt veel beter moet. Ik ben het 100% met Floris van den Berg eens dat het daarom cruciaal is om artikel 23 (eigenlijk alleen lid 6 & 7) te schrappen uit de Nederlandse Grondwet. Het voornaamste doel van mijn reactie is dat ik duidelijk wil maken waarom één van de auteurs van het besproken boek *De moord op Spinoza* naar mijn mening absurde opvattingen heeft. Ik heb het dan over Sid Lukkassen; het is totaal paradoxaal dat hij mee mocht schrijven aan het boek.

Ik zal hieronder uitleggen waarom ik tot deze mening ben gekomen.

Accommodationism

In het boek *De moord op Spinoza* staat: "Een van de grote problemen van deze tijd is de accommodatie van religie binnen de moderniteit". Ik vind het zeer opmerkelijk dat Sid Lukkassen gevraagd is als auteur, juist omdat hij mensen steunt die de accommodatie van religies omarmen. Eén van de mensen die hij steunt, is de Amerikaanse politicus Ben Carson ▼. Lukkassen spreekt zich in zijn boeken en in artikelen op het internet heel positief over Carson uit. Die was jarenlang chirurg in een van de beste (vooral duurste) ziekenhuizen in de VS. In 2015 deed hij een gooi naar het presidentskandidaatschap van de Republikeinse Partij. Carson deed het een tijdje zeer goed in de peilingen vlak voor de primaries, hij stond zelfs een tijdje op 40% van de stemmen, hoger zelfs dan Trump! Hij stelde echter teleur tijdens de primaries en haalde uiteindelijk maar 2,75% van de stemmen. Aangezien de Amerikaanse politiek een vriendjespolitiek-cultuur is, kreeg Carson de positie van minister van volkshuisvesting toegewezen door Trump. Ben Carson – die een groot vriend is van de evangelische kerk – propageert dat er meer religie (lees: evangelie) in de openbare ruimte moet komen en in het onderwijs dat betaald wordt met belastinggeld. Deze

opvatting staat in de VS ironisch genoeg bekend onder de naam "accommodationism". Was het niet de mening van de auteurs van het boek dat het accommoderen van religie het grootste probleem is van deze tijd? Het steunen van Carson staat lijnrecht tegenover de gedachtegang van het boek. Amerikaanse atheïsten en seculiere organisaties waarschuwen constant voor "accommodationism", zij zien dit als de grootste bedreiging voor de scheiding van kerk en staat. Amerikaanse opperrechtvaarders van naam, die bekend stonden om hun steun voor een strikte scheiding van kerk en staat, beschreven accommodationism als volledig in strijd met de scheiding van kerk en staat en een bedreiging voor religieuze minderheden.

Ook staat Carson erom bekend dat hij de evolutietheorie en de oerknaltheorie verwerpt. De Aarde is volgens hem 6000 jaar oud en de piramides in Egypte zijn volgens hem gebouwd als graanopslag door Jozef(!). Homoseksualiteit is volgens hem een keuze en staat gelijk aan seks met dieren. Het meest verwerpelijke aan Carson vind ik dat toen atheïstische groepen in Amerika erachter kwamen dat hij evangelische bijbelstudies organiseerde in het Witte Huis en zij daar de details over wilden weten – wat toegestaan is onder de Amerikaanse Freedom of Information Act – Carson atheïsten afdeed als *Enemies of the state*. Het is mij een raadsel hoe Paul Cliteur, die bekendstaat om zijn laïcistische opvattingen en het er altijd in zijn boeken (ook in dit boek weer) over heeft hoe cruciaal een strikte scheiding van kerk en staat is en dat de islam deze niet erkent, Lukkassen dan in zijn boek een podium kan geven. Als je laïcist bent, moet je in ieder geval niet iemand uitnodigen die theocraten uit de VS bewondert.

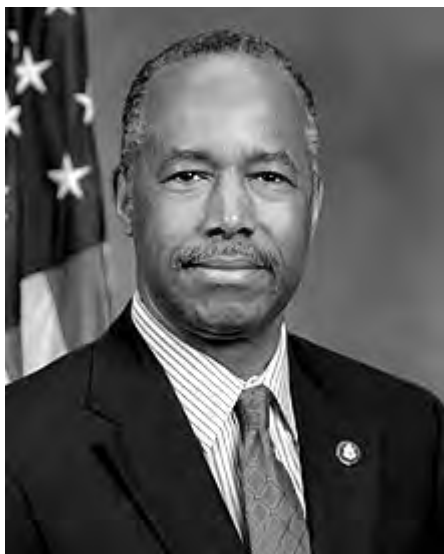
Cultuurmarxisme

Verder wil ik het hebben over de gevaarlijke complottheorieën van Lukkassen, die trouwens ook gesteund worden door Cliteur zelf.

Lukkassen werd uitgenodigd voor het tv-programma Buitenhof (3-9-2017) om in discussie te gaan met Casper Thomas van de *Groene Amsterdammer* over het bestaan van "cultuurmarxisme". Ik zal

Maarten Gorter (Amstelveen, 1994) is student en redactielid van De Vrijdenker.

maar meteen met de deur in huis vallen, “cultuurmarxisme” is een antisemitische complottheorie bedacht in de jaren 20 door de nazi’s. Werd er niet in het boek van Cliteur geschreven dat er zoveel Jodenhaat onder moslims is? Hitler heeft het ook meerdere malen in *Mein Kampf* over “cultuur-bolsjewisme”. Volgens de nazi’s waren de Joden eropuit om de Duitse cultuur te vernietigen;

zij zouden dit doen door het invoeren van een inferieure cultuur. Lukkassen oogt altijd een beetje in paniek als hij hiermee geconfronteerd wordt. Volgens hem begon het cultuurmarxisme helemaal niet onder de nazi’s maar in de jaren '60 tijdens de studentenopstanden op universiteiten. Nogal ironisch: één van de grootste verspreiders van deze complottheorie is William Lind, die heeft toegegeven dat het “bestaan” van het cultuurmarxisme wel degelijk begon in de jaren '20 en niet pas tijdens de studentenopstanden. William Lind is trouwens ook een antisemiet; hij heeft speeches gegeven waarin hij de holocaust ontkent. Pat Robertson, de beruchte Amerikaanse tv-evangelist die ook massaal de term cultuurmarxisme verspreidt, staat eveneens bekend om zijn antisemitische opvattingen; Joden zijn volgens hem uit op wereldoverheersing.

Maar wat is cultuurmarxisme nu eigenlijk volgens Lukkassen? Het is volgens hem de haat van "nieuw links" die ontstond tijdens de studentenopstanden en die gericht is tegen het Westen, de Westerse cultuur en het kapitalisme. Deze studenten wilden het Westen, de Westerse cultuur en het kapitalisme daarom vernietigen. Deze studenten en hun "opvolgers" zijn volgens Lukkassen tegenwoordig overal aan de macht, in de media, politiek, universiteiten etc.. Toen Casper Thomas ▲ in het tv-programma Buitenhof zei dat er niemand in Nederland is die zichzelf cultuurmarxist noemt, wist Lukkassen niet zo goed wat hij daarop moest zeggen. Volgens Lukkassen gebruiken de cultuurmarxisten alles wat bij het slopen van de Westerse cultuur van pas komt voor hun doel; hij bedoelt hier dus de islam mee. Links is "vriendjes" met de islam omdat zij beide de Westerse cultuur willen vernietigen volgens hem. Dit is een totaal onbewezen claim zoals Casper Thomas ook goed uitlegde, dit is louter een gevaarlijke complottheorie. Er is geen verschil tussen de complottheorieën cultuurmarxisme en cultuurbolsjewisme; zij zijn één en hetzelfde.

Frankfurter School

De intellectuelen die de studenten tijdens de opstanden in de jaren '60 hoog hadden zitten, Herbert Marcuse, Max Horkheimer en Theodor Adorno, alle drie bekend van de “Frankfurter School”, waren allen Joods. Het antisemitische gehalte van deze complottheorie komt hierdoor ook sterk naar voren. Lukkassen is samen met de andere verspreiders van deze complottheorie van mening dat het cultuurmarxisme massaal verspreid werd door de intellectuelen van de Frankfurter School. Dit is absurd, los van het feit dat Adorno en Marcuse heel kritisch waren over de studentenopstanden. Adorno riep zelfs op om het “tuig” dat in opstand kwam (de studenten dus) keihard neer te slaan. De Frankfurter School had inderdaad (neo)marxistische trekjes maar zij was vooral gericht tegen de consumptiemaatschappij en het doorgeslagen kapitalisme, maar

welke intellectuelen waren dat niet in de jaren '60? De Frankfurter School was echter ook zeer kritisch over het communisme, vooral hoe de Sovjet-Unie dat in de praktijk bracht. Daarom is het ook zo zwak van de complottheoretici dat zij de "cultuurmarxisten" als communisten 2.0 voorstellen die hedendaagse marxistische opvattingen plakken op moderne opvattingen en begrippen. Zo beweert Lukkassen dat de klassenstrijd van de Frankfurter School nu ook voor bijvoorbeeld ras geldt; dat de cultuurmarxisten zwarte mensen dus helpen met hun verzet tegen zwarte piet komt doordat zij hen willen helpen met de "rassenstrijd". Als Lukkassen zijn huiswerk had gedaan, dan had hij kunnen weten dat de leden van de Frankfurter School klassenstrijd in zijn geheel verwierpen en als onwetenschappelijk zagen.

Wat ik lachwekkend vind, is dat volgens William Lind en Pat Robertson – die theocratische christenen zijn – de scheiding van kerk en staat een uitvinding is van cultuurmarxisten om de christelijke Westerse cultuur te vernietigen. Was niet de hele visie van het boek van Cliteur dat de (strikte) scheiding van kerk en staat ten koste van alles beschermd moet worden? Was het niet Lukkassen die beweert dat de cultuurmarxisten in Nederland de scheiding van kerk en staat willen vernietigen om de islam te begunstigen zodat de Westerse cultuur omvalt? Blijkbaar zijn volgens de Amerikaanse complottheoretici Cliteur en Lukkassen zelf cultuurmarxisten! Robertson is ook van mening dat als je voor het homohuwelijk bent en homorechten steunt dat je dan een cultuurmarxist bent. Was het niet Cliteur die altijd opkomt voor homorechten? Was het niet Sid Lukkassen die in Buitenhof beweerde dat links homorechten “verraden” heeft?

Conclusie

We zien dus dat het compleet absurd is dat Sid Lukkassen gevraagd is om mee te werken aan het boek. Ook vind ik het vreemd dat Cliteur zelf in deze complottheorie gelooft. De grote Amerikaanse verspreiders van deze complottheorie zien aanhangers van het laïcisme als cultuurmarxisten, terwijl de laïcistische Cliteur nu juist andere mensen beschuldigt van cultuurmarxisme. Het lijkt mij dat een intellectueel als Cliteur dan zou moeten denken "Ik zou om mijn eigen opvattingen als een cultuurmarxist en complottist worden neergezet door bekende Amerikaanse aanhangers van de complottheorie inzake cultuurmarxisme, terwijl ik juist een fel tegenstander ben van het cultuurmarxisme; volgens mij is dit toch allemaal maar onzin." Ik ga ervan uit dat Cliteur zijn huiswerk niet goed heeft gedaan toen hij in deze complottheorie is gaan geloven. Lukkassen vind ik echter veel erger, het lijkt mij sterk dat je Ben Carson kunt bewonderen als je zijn overtuigingen kent. Daarom was het totaal paradoxaal dat hij aan het boek mocht meeschrijven, hij had *moeten* weten dat Carson een theocraat is.

De bijbel herschreven

Leo Heynen

Onze oud-voorzitter Anton van Hooff publiceerde in De Vrijdenker 2018-05 zijn afscheid van 'Onze moeder de H. Kerk' onder de titel: 'Mijn ontroomsing'. Het is m.i. een evenwichtig en interessant stuk geworden.

Bij mij ging het destijds allemaal iets dramatischer. Maar ik had dan ook geen enkel talent voor religie. Zelfs als kind al vond ik al die onverstanebare Latijnse poespas oersaai en zinloos. Ook die verkleedpartijen voor het altaar waren weinig afwisselend en aan mij niet besteed. Alleen de Kerstmis eenmaal per jaar, ja daar verheugde ik me op. Met zijn allen in het donker door de kou, en liefst nog door de sneeuw, naar die ijzige kerk, waar hartverwarmende kerstliedjes werden gezongen, en tussendoor het orgel heerlijk plechtig zong. En dan na afloop natuurlijk de (bij ons thuis) traditionele hazenpeper smullen. Natuurlijk kende ook ik alle kerkverhalen. Ze waren er grondig in gehamerd. Ik kende mijn 'klassiekers', maar vooral

digheden doodden en verorberden. Als 13-jarige jongen was ik diep geschokt. Was dit de schepping van 'de God van de Liefde'? Opstandig bedacht ik dat als ik God zou zijn, Almachtig en Liefdevol, dat ik dan iets veel beschaafders zou bedenken. Dit leek immers nergens op. Deze Scheppergod was een Monster.

Maar de tijd kruipt verder, en de studie eiste veel aandacht. Inmiddels kende ik het Nieuwe Testament; niet in het Grieks of Latijn maar in gewoon Hollands. Maar het Oude Testament kende ik alleen uit verhaaltjes over Abraham en Mozes en zo. Dus besloot ik, zo'n 16 jaar jong, de boeken van Mozes eens te gaan bekijken... ja hoor, tijdens die saaie H. Missen natuurlijk. Of ik vooraan ben begonnen en systematisch te werk ging, herinner ik me niet meer, maar toen ik op een dag kennis nam van de vastlegging van de verraderlijke inname van Jericho ▼ en de gruwelijk (op Gods bevel!) uitgevoerde massamoord op

Leo Heynen (Nuenen, 1940) is macro-econoom en bijbelvorsers; gepensioneerd zakenman en leraar. Al jaren onderzoekt hij de oude geschiedenis van Egypte, vooral waar deze verbindingen met de bijbel aantoot.

waarden. Het zal begin jaren zestig zijn geweest dat ik, geheel onverwachts en (voor mij) onvoorbereid en niet aangekondigd, op de Nederlandse TV beelden van Auschwitz kreeg voorgeschoteld. Het zal wel een beetje 'gestoord' klinken, maar sindsdien ben ik het grootste deel van mijn vrije tijd in die vele jaren van mijn leven bezig geweest om uit te zoeken hoe zo iets toch 'in godsnaam' had kunnen gebeuren. Ik zag het levenslicht (september 1940) in het Duizendjarige Rijk van Adolf Hitler. Hij was toen de baas van mijn land. En ik moest weten wat de man had bezielde.

Mijn Zoektocht begon bij de Germaanse mythologie, want vertegenwoordigers van 'de joods-christelijke beschaving van Europa' wezen met hun vingers naar 'het barbaarse Teutoendom van die Hunnen'. Maar ik kon daar niets vinden.

Er kwam pas schot in mijn onderzoek, toen ik stootte op de megalieten-cultuur in Syrië-Palestina (vanaf ca. 3200 v.C.) kort nadat ik had gelezen dat die beschaving in West Europa een aanvang had genomen, al zo'n 2000 jaar eerder. Dat is de reden dat ik inmiddels deskundige ben op het gebied van deze grandioze Europese beschaving, waar je overal op dit continent de sporen van tegenkomt, maar waarover je met (vrijwel) niemand kunt praten.

Om een lang verhaal kort te maken: uiteraard belandde ik in het Oude Egypte, waar Abraham 'dicht bij de farao was geweest', en van waaruit enkele generaties later de Uittocht zou hebben plaats gevonden, onder leiding van ene Mozes. Egyptologen en bijbelvorschers kunnen daarvan het fijne niet vinden (beweren zij; het kan ook angst

de eeuwige slogan: "God is Liefde".

Uiteindelijk deed dat mijn geloof de das om. In de eerste klas van het gymnasium namelijk kreeg ik op school de film van Walt Disney te zien: 'De woestijn leeft'. Iedereen vond het mooi (geloof ik), maar ik moest weer moeilijk doen. Ik leerde uit die film hoe alle mogelijke dieren onder barre omstandigheden konden overleven, MAAR alleen doordat ze heel speciale griezelige wapens bezaten waarmee zij hun prooi op een onverwacht moment wisten te verschalken, en deze onder (vaak) pijnlijke omstan-

zijn inwoners van oud tot jong, zat ik verstijfd in de kerkbank. Ineens realiseerde ik me dat de uitdrukking 'beven van woede' geen dichterlijk verzinsel is. Ik betrapte me erop dat mijn handen echt van woede beefden, minutenlang. Na enige tijd is dat beven gestopt; die woede NOOIT meer.

Maar het wordt nog gekker: bij mij kon blijkbaar nooit iets 'normaal'. Met Kerst peuzelde ik zonder blikken of blozen mijn eigen konijn op, dat ik met Nuenense kermis van mijn karig zakcentje had gekocht, maar de grote daden van de Lieve Heer kon ik niet

voor de waarheid zijn). En inmiddels worden de historiciteit van zowel Mozes als de Exodus ‘bij gebrek aan bewijs’ maar betwijfeld, zo niet ontkend. Maar niet door mij, want ik ben de aanwijzingen en slimme analyses van dr. Sigmund Freud gaan volgen, en kwam zo tot verbijsterende bevindingen en conclusies; zaken waarvoor niet iedereen de verantwoordelijkheid op zich zou willen nemen. Dus weer zijn dit onderwerpen, waarover je met niemand van gedachten kunt wisselen. De leek weet er niets van en ‘de deskundige’ is er huiverig voor: het is een taboe.

Naar aanleiding van het verschijnen in de herfst van 2015 van *Bloedboek* van

Dimitri Verhulst schreef ik in overleg met uw redactie het artikel *De bijbel is een gevaarlijk boek* (gepubliceerd in De Vrijdenker van maart 2016). In het mini-c.v. daarbij stond dat ik al jaren de oude geschiedenis van Egypte onderzoek, vooral waar deze verbindingen met de bijbel aantoonde, en dat ik daarover binnen niet al te lange tijd een eerste boek hoopte te kunnen publiceren. Dat is *De bijbel herschreven* geworden. In de afgelopen lente van 2018 heb ik besloten eindelijk de twee delen van dat boek te publiceren (onder het pseudoniem Rolf Alexander).¹ Niets daarin is verzonnen. Wel poneer ik (op goede gronden) een aantal ‘gedurfde stellingen’, maar nooit zonder grondige analyses en altijd met plausibele verklaringen en bronvermelding. ‘Mijn bijbel’ staat ongetwijfeld

eindeloos veel dichter bij de historische werkelijkheid dan ‘het Woord van God’. Maar het zal nog wel een (kleine) generatie duren alvorens dit alles is doorgevoerd naar de gewone maatschappij (het is natuurlijk ook niet niets om de fundamentele weg te slaan onder drie wereldreligies; daar maak je geen vrienden mee), maar Vrijdenkers als u mogen hierbij toch wel het voortouw nemen, dunkt mij.

¹ Abrahams familiechroniek, de bijbel herschreven deel 1. ISBN: 9789402133158.

Koning Jezus ben Jozef Maccabeüs Julius, de bijbel herschreven deel 2. ISBN: 9789402174236.

Respect, geen ontzag

Anton van Hooff (mini-c.v. op pag. 16)

De romanist Viktor Klemperer heeft als door Hitler gemaakte Jood¹ het naziregime overleefd dankzij zijn ‘gemengde huwelijk’ met een Arische en het bombardement op Dresden. Daardoor ontsnapte hij nipt aan het vernietigingskamp. Zijn dagboeken moet iedereen lezen.² In de jaren dat hij steeds meer terzijde werd geschoven, maakte hij, filoloog als hij was, aantekeningen van de nazi-taal. Zijn analyses heeft hij samengevat in het boek *Lingua Tertii Imperii* (Taal van het Derde Rijk) onder het motto ‘Taal is meer dan bloed’ (Sprache ist mehr als Blut). Hij toont de *Umwertung* aan van woorden als heldhaftig, volksgemeenschap en fanatiek. Voorbeelden van gruwelijke vergoelijkende neologismen zijn ‘eindoplossing’ (*Endlösung*) en ‘Rathenauverwijderaar’ (voor de moordenaar van de vredestichter Rathenau).

In het algemeen kunnen nieuwvormingen een heel andere gevoelswaarde uitdrukken. ‘Zelfdoding’ klinkt al heel anders dan ‘zelfmoord. Zelf ben ik trots op mijn neologisme ‘eigendoding’ – kijk maar op het internet. Dat woord klinkt niet meer als een krampachtige vermindering van ‘zelfmoord’. In plaats van atheïst noem ik me liever god- of geloofsvrij – klinkt ook positiever. Ook populisten weten ook raad met framing via nieuwe woorden; ‘cultuurmarxisme’ is er zo een en ‘kopvondentaks’. Op dit taalniveau heet G. Wilders de ‘chloorkop’.

Net als Klemperer ben ik als filoloog dus zeer gevoelig voor fout of misleidend taalgebruik. Zo is een ‘criticaster’ iets heel anders dan een ‘criticus’ en een ‘aantijging’ is een *valse* beschuldiging. Hoe vaak moet ik er nog op wijzen dat ‘geloven’ zeer uiteenlopende betekenissen heeft? ‘Maar jij

gelooft toch ook, namelijk in Darwin.’ Geloven in de evolutietheorie betekent echter die voor geldig aannemen zolang zij niet is weerlegd, geloven in kabouters of een god is een hersenspinsel voor waar houden.

Iets dergelijke geldt voor ‘respect’. ‘Ja, maar jij als atheïst moet mij als gelovige respecteren.’ Bedoeld wordt dan: je moet tegen me opzien, want ik heb de Waarheid in pacht. Regelmatig verklaren publieke figuren dat ze enorm door de bijbel worden geïnspireerd. Fijn voor hen, maar wat voor boodschap heb ik aan die zeer persoonlijke mededeling? Ik word door mijn vrouw geïnspireerd, maar ze blijven wel met hun tengels van haar af. Zij verwachten eerbied voor een geschrift dat in wetenschappelijke ogen alleen historische waarde heeft.

Respect betekent voor mij: je doet maar. Als je wil vasten, keppeltjes, hoofddoekjes of het antieke martelwerktuig van het kruis dragen, van mij mag je, maar reken niet op mijn begrip. Ik zal je bizarre rituelen en geloof honen als mij dat belieft, terwijl ik je misschien toch een aardig mens vind. Als je werkelijk gelooft, zouden mijn kritiek en spot je trouwens niets moeten doen: de Allerhoogste zal toch met mij afrekenen, niet? Maar gelovigen hebben geweldig lange tenen. Toen er langs de snelweg bij Schiphol een bord verscheen met ER IS WAARSCHIJNLIJK GEEN GOD. DURF ZELF TE DENKEN EN GENIET VAN HET LEVEN protesteerden christenen: zij werden gekrenkt in hun heiligste gevoelens. Wetten tegen godslastering gaven hun tot 2014 nog wapens ook.³ Toen ervoor werd gepleit die archaïsche wet tegen blasfemie eindelijk eens af te schaffen, stelde minister Donner voor, de bepaling ook te laten slaan op het beledigen van atheïsten. Hoe kan ik in mijn onheiligste gevoelens ooit gekrenkt worden? De godgelovigen gaan hun gang maar.

Kortom: net als ‘geloof’ heeft ‘respect’ zeer uiteenlopende ladingen, van ‘ze doen maar’, tot ontzag. Dit laatste breng ik voor godsgeloof niet op.

¹ Zijn Joodse identiteit werd hem door het naziregime opgedrongen. Zelf beschouwde hij zich als geëmancipeerd. Hij was Luthers gedoopt.

² Ik bezit dit boek en ook al zijn fameuze dagboeken. Iedereen moet minstens zijn *Tot het bittere einde. Dagboek 1933-1945* lezen.

³ Sinds 10 oktober 2010 is het in Bonaire, Sint Eustatius en Saba verboden om langs de openbare weg godslasterende woorden of afbeeldingen te plaatsen.

Reactie op *Christen zijn of lid van de Partij voor de Dieren: één pot nat*

Hans Klein

Bovengenoemd artikel door de Heer Adrian C. Voeten, dierenarts, verscheen in “De Vrijdenker” nr. 2018-05. Eerst een lange inleiding, waarin Voeten de gangbare opvatting over het ontstaan van het leven en de ontwikkeling volgens Darwin beschrijft. Dit leidt tot “Er is dan ook geen fundamenteel verschil met onze medebewoners op aarde. Dit betekent dat we de vertegenwoordigers van de diersoort mens en ook van de andere diersoorten op gepaste wijze met respect moeten behandelen.”

Geheel akkoord!

Maar dan volgt een merkwaardige aanval op de Partij voor de Dieren (verder PvdD) en dat mag ik als (niet zo actief) lid niet laten passeren. Voeten meent dat de mens, die in het Westen veelal de gevestigde religies heeft verlaten, niet zonder een “alternatieve” godsdienst kan. Dit is zeker waar; veel mensen zoeken ergens een houvast en je merkt dat “spiritualiteit” en dat soort kreten veel belangstelling trekken. Ik zie cursussen daarin en zelfs universitaire leergangen verschijnen. Een echte vrijdenker zal zelf zijn weg zoeken en zich niet overgeven aan de een of andere goeroe, lijkt mij.

De bezwaren tegen de PvdD in het artikel zijn tweemaal.

Eerst gaat het over de oprichter en het boegbeeld van de PvdD, Marianne Thieme. Zij was katholiek en is nu bij de Zevende-dags Adventisten. Tja, dat roept bij een vrijdenker allerlei standaarduitdrukkingen op (“van de regen in de drup”, “van kwaad tot erger”, ...).

De vraag is echter of dit relevant is. Ik meen van niet. Je zou moeten kijken naar wat de PvdD voorstaat en wat zij bereikt en daarbij is de religieuze opvatting van de leider irrelevant. Het is heel gemakkelijk om mensen naar aanleiding van een zekere opvatting te beoordelen, maar dat is niet altijd zinvol. Zo vind ik de opvattingen over euthanasie etc. van Kees van der Staaij, de leider van de SGP, zeer verwerpelijk, maar verder denk ik dat hij een keurige man is aan wie ik gerust mijn portemonnee zou toevertrouwen.

Voeten: “Sterker nog, de evolutietheorie is als onwenselijk uit haar program geschrap”. Dit is natuurlijk dwaas, MAAR DAT IS NIET BELANGRIJK! Nogmaals: wat wil de PvdD en wat heeft zij bereikt, daar gaat het om.

Het tweede bezwaar in het artikel doet wat meer ter zake. Het komt erop neer dat sommigen de dieren beschouwen als een soort mensen. Voeten zegt dat wij niet kunnen uitmaken of en wanneer dieren het prettig vinden of lijden. Vindt een kip het onprettig in de legbatterij? vraagt hij zich af. Dit moet onderzocht worden, vindt hij.

Welnu, het aardige is dat juist de PvdD dit doet.

Steeds verwijst zij naar wetenschappelijke artikelen

dienaangaande. Er is zelden sprake van: kijk nu eens hoe leuk die koeien springen als ze na de winter weer in de wei mogen (wat mij overigens zeer aanspreekt; ik zie hier echt een vorm van opluchting/blijdschap in).

In het eerste deel van zijn artikel stelt Voeten dat er geen fundamenteel verschil is tussen mens en dier. Dat dieren dezelfde soort gevoelens hebben als mensen is, lijkt mij, zeer waarschijnlijk. Overbekend zijn natuurlijk de onderzoeken en resultaten van Frans de Waal die leiden tot het aanwezig zijn van moreel besef en de mogelijkheid van medelijden en mijn conclusie is: waarom dit beperken tot chimpansees? Het meest waarschijnlijk is een gradatie: ook andere dieren hebben

Hans Klein (83) is gewezen leraar wiskunde, muzikliefhebber en donateur van Skepsis.

bepaalde gevoelens. Welke? Dat kan onderzocht worden en, zoals gezegd, de PvdD baseert zich op allerlei wetenschappelijke onderzoeken. Een voorbeeld: kunnen vissen pijn ervaren? Dit is m.i. genoegzaam aangetoond, kijk op Vissenbescherming.nl. Ook is aangetoond dat dieren bij ritueel (dus onverdoofd) slachten stress ervaren. Die stress ervaren dieren ook bij de gang naar het slachthuis. Kortom: veel onderzoek is

gedaan en daar baseert de PvdD juist haar voorstellen op. Juist vandaag was Marianne Thieme nog te horen op de radio en zij verwees naar het ene onderzoek na het andere!

Overigens is de naam van de PvdD ietwat misleidend. Uit het partijprogramma en uit de moties e.d. in de Tweede Kamer is op te maken dat de partij het hele “milieu” ter harte gaat. “Economische groei” is daar bijvoorbeeld een zeer discutabel punt. Het lijkt mij een onzinnig idee dat er altijd “groei” moet zijn. De aarde is tenslotte eindig en voorlopig moeten we het daarmee doen. Zojuist kwam trouwens een oproep binnen om mee te doen met een demonstratie tegen de ongebreidelde groei van de luchtvaart.

Ik zou zeggen: kijk naar de resultaten en staar je niet blind op bijzaken. De partij heeft veel bereikt. Natuurlijk mogen de bijdragen in de loop der jaren van politici van vooral de SP en Groen Links niet verwaarloosd worden, maar sinds de PvdD meedoet is er nogal wat bereikt op, zoals gezegd, milieuzaken.

De malaise van cultuurmarxisme

Floris van den Berg

Het einde van de westerse beschaving staat voor de deur. Niet door klimaatverandering of oorlog, maar door het cultuurmarxisme. Of dat is toch wat een groeiende groep stemmen op rechts beweert.
De Standaard

Cultuurmarxisme is volgens *De Groene Amsterdammer* 'een complottheorie voor paranoïde rechts'. *Joop.nl* noemt het een 'extreemrechtse complottheorie die al compleet afgeserveerd is'. Volgens *de Volkskrant* is het 'een holle term waar je alle kanten mee op kunt.' De term waart rond in het Nederland. Nu is er dan de monografie *Cultuurmarxisme. Er waart een spook door het Westen* (2018) onder redactie van Paul Cliteur, Jesper Jansen en Perry Pierik waarin 13 auteurs hun licht laten schijnen over deze term en betogen dat het een zinvol begrip is om een bepaald probleem in de hedendaagse westerse cultuur mee aan te duiden.

Ondermijning

Cultuurmarxisme wordt omschreven als een vorm van totalitaire verleiding waarbij intellectuelen streven naar het ondermijnen van de liberale democratie door het propageren van haat en schaamte voor de eigen cultuur (van kolonialisme, racisme en slavenhandel) en via de multiculturele samenleving waarin de islamisering van de Westerse cultuur gestimuleerd wordt.

Waar het er in het klassiek marxisme ging om via politiek en een (gewelddadige) revolutie de kapitalistische samenleving in één keer te hervormen tot het communistische arbeidersparadijs, gaat het in het cultuurmarxisme om de langzame maar fundamentele hervorming via instituties richting een samenleving zonder vrijheid van het individu. Jurist en EO-journalist Emerson Vermaat schrijft: 'Terwijl het marxisme zich richt op de toe-eigening van de productiemiddelen, keert het cultuurmarxisme zich tegen de westerse cultuur, die moet

worden ondermijnd. In beide gevallen zegt men op te komen voor de zwakken en verdrukten en legt men de schuld van alle ellende bij de kapitalistische westerse uitbuiters, onderdrukkers en kolonialisten.' (p. 229)

De term cultuurmarxisme

Het woord cultuurmarxisme is in het huidige maatschappelijke debat geïntroduceerd door historicus Sid Lukassen in zijn boek *Avondland en identiteit* (2017). Lukassen meent dat het Westen door het cultuurmarxisme in een diepe existentiële crisis verkeert en balanceert op de rand van de afgrond en dat we in donkere tijden leven. Voor een historicus heeft hij verrassend weinig historisch relativeringsvermogen want er is meer vrijheid, meer welvaart en minder geweld in de Westerse samenlevingen dan ooit te voren. De term cultuurmarxisme roept weerstand en verbazing op. Dat komt voor een belangrijk deel omdat de cultuurmarxisten zichzelf niet zo noemen en zich niet herkennen als neomarxist. De term is bedacht door critici en tot nu toe heeft niemand de term als geuzennaam opgepikt.

Er kan een vergelijking gemaakt worden tussen cultuurmarxisme en carnisme. De term carnisme is enkele jaren geleden door sociaalpsycholoog Melanie Joy geïntroduceerd. Het is de impliciete ideologie die het gebruik van dieren voor elke rol die mensen maar bedenken, rechtvaardigt. Vleeseters en dierentuinbezoekers zullen zichzelf niet snel herkennen als carnist, maar de logica van de semantiek maakt het volkomen begrijpelijk. Zo ook met cultuurmarxisme. Ik denk niet dat er mensen zijn die zich in hun LinkedIn-profiel afficheren als cultuurmarxist. Cultuurmarxisme en carnisme zijn termen om een impliciete ideologie met duidelijke manifestaties mee aan te duiden

Cultuurmarxisme is marxistisch omdat het feitelijke waarheden instrumenteel behandelt en prioriteit geeft aan de ideologie. Feiten zijn alleen van belang als ze de eigen ideologie van

Floris van den Berg (Naarden, 1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis.

het cultuurmarxisme ondersteunen, zo niet dan wordt er weggekeken of gesjoemeld.

Gevaar en verweer

In de omvangrijke essaybundel *Cultuurmarxisme* laten auteurs zien hoe zich dat cultuurmarxisme in de huidige samenleving manifesteert. Een gevolg van cultuurmarxisme is het wijdverbreide cultuurrelativisme, dat wil zeggen de opvatting dat culturen moreel niet vergeleken kunnen worden. Tegelijkertijd wordt dat dikwijls op onlogische wijze samengevoegd met het idee dat de westerse cultuur niet moreel superieur is aan andere culturen, maar dat die andere culturen (communistische, islamitische landen) juist moreel superieur zijn aan het westen – 'want daar is er tenminste nog wel saamhorigheid' of iets van die strekking.

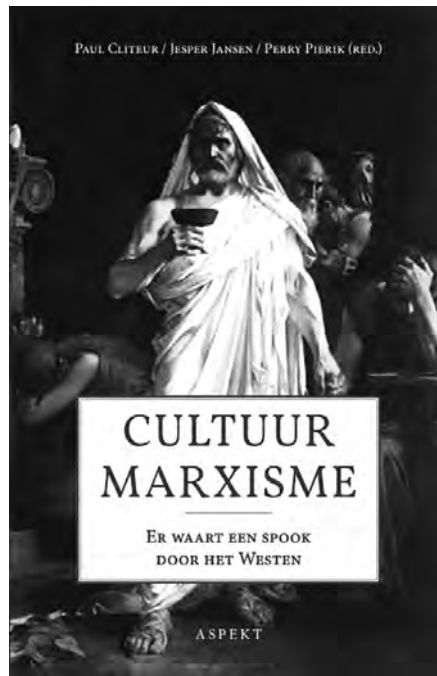
Behalve dat een diagnose wordt gesteld van het gevaar van cultuurmarxisme dat de kernwaarden van de liberale democratie aantast, worden er ook oplossingen verkend. **Paul Cliteur** noemt het concept, zoals ook uitgewerkt door Bastiaan Rijpkema, van weerbare democratie. Weerbare democratie is een vorm van democratie die zich staande weet te houden tegen zowel dreigingen van buiten af, als tegen antidemocratische stromingen en bewegingen binnen de eigen samenleving. Cliteur onderscheidt zes cultuurmarxistische trends: postmodernisme; cultuurrelativisme; *identity politics*; criminalisering van 'islamofobie'; extensieve interpretatie van 'haatzaai-artikelen'; pogingen om weerbare democratie alleen toe te passen op communisme en fascisme, en niet op islamisme.

Manicheïsme

Filosoof **Maarten Boudry**, die zichzelf als sociaal liberaal ter linkerzijde van het politieke spectrum plaatst, geeft een voorbeeld uit eigen ervaring op de campus van de Stanford University in Berkeley, die bekend staat als een links bolwerk. Boudry komt op de campus bij een tafel waar studenten gratis horchata (een frisse rijst-aman-del-etc. drank) weggeven, op het plakkaat staat echter 'for black folk'. Boudry verbaast zich hierover en vraagt opheldering aan de studenten. Het is volgens Boudry toch immers racisme om de gratis drank te beperken tot zwarten. De studenten willen echter geen discussie en bevelen Boudry aan om een college te volgen over *white privilege*. Boudry noemt het omgekeerd racisme door de 'verheerlijking van 'diversiteit' en de betutteling van minderheden, die ont-aardt in een soort 'Olympisch Kampioenschap van Slachtofferschap'. (p. 77) Boudry wijst erop dat de cultuur-marxisten manicheïstisch denken in goed of slecht. Er is geen ruimte voor nuance. Een gevolg daarvan is dat zij blind zijn voor *minorities within minorities*. Zoals homoseksuelen binnen de islam of islamitische islamcritici. 'In deze identitaire logica schuilt de reden voor het verraad dat zogenaamde 'progressieve' mensen plegen aan ex-moslims en andere onderdrukte minderheden binnen de islam.' (p. 80) 'Door samenlevingsproblemen niet bij naam te noemen uit angst om minderheden te viseren, heeft het progressieve kamp de fatale vergissing begaan om die thema's te laten monopoliseren door rechts en extreem-rechts.' (p. 83)

Verkeersvlieger **Udo Kelderman** laat in zijn essay zien dat het slavernij-debat wordt gebruikt voor politieke doeleinden, zoals door emeritus hoogleraar genderstudies Gloria Wekker (Universiteit Utrecht) die pleit voor meer politieke correctheid en meent dat 'Nederlanders erfelijk belaste witte racisten zijn'. (p. 95) Wekker ontving in 2017 de Joke Smit-prijs voor haar bijdrage aan vrouwenemancipatie. Joke Smit was echter een links liberale feminist, met de nadruk op liberaal. Ik vraag me af of Smit met de toekenning van de emancipatieprijs aan Wekker zou instemmen. Waar Wekker meent

dat Nederland een diep racistisch land is, zelfs waar dat nergens zichtbaar is, blijkt uit onderzoek van de Harvard University (zie p. 97) dat Nederland een van de minst racistische landen van Europa is. Van Rooij schrijft hierover: 'Europa is het continent met het minste racisme ter wereld en institutioneel bestaat het fenomeen niet.' (p. 217) Kelderman stelt: 'Kenmerkend voor cultuurmarxisten is dat zij minderheden vertellen dat ze onderdrukt worden om deze vervolgens op te zetten tegen de onderdrukkers.' (p. 97)

Fellow travelers

Historicus **Jan Herman Brinks** laat zien hoe tal van intellectuelen zich willens en wetens als *fellow traveler* hebben laten meeslepen in totalitaire ideologieën, van Lenin, van Stalin, Mao, Castro. Schrijver Harry Mulisch wordt meerdere keren geciteerd als voorbeeld van een *fellow traveler*. Opvallend vind ik dat Mulisch bij mijn weten nooit enig berouw heeft getoond voor zijn verfoeilijke idiotie. Het openingscitaat bij het essay van Brinks werpt licht op het fenomeen van de *fellow traveler*, het is een citaat van de Amerikaanse sovjetoloog Adam Ulam uit 1966: '[...] een intellectueel vindt vaak een zekere morbide fascinatie in de puriteinse en repressieve aspecten van het Sovjetregime en ook in zijn enorme, naar buiten gerichte zelfvertrouwen, dat zo opvallend contrasteert met het veront-

schuldigende, weifelachtige zelfbeeld van de democratische wereld.' (p. 101) Hier is een verontrustend citaat uit *Het woord bij de dood. Getuigenis van de revolutie op Cuba* (1968) van Harry Mulisch: 'Omdat de chinezen, evenals de cubanen, het geluk hebben om te worden geleid door de radicaalste onder hen, kwam het tot de ontketening van de kulturele revolutie: misschien de meest fantastische gebeurtenis uit de wereldgeschiedenis. In een onbeschrijflijke storm keerde een volk van bijna een miljard personen uit zelfbehoud terug tot zijn revolutionaire inspiratie, en vernietigde de kiemen en uitwassen van de vereeuwiging overal waar het die maar vinden kon. Niets bewijst beter wat Mao voor iemand is, dat dit zonder noemenswaardige ongelukken kon gebeuren.' Ik heb bovenstaande passage meerdere keren gelezen. *Zum kotzen* komt nog het meest in de buurt om mijn walging hierover te beschrijven. Mulisch zit vanuit zijn comfortabele studeerkamer het gruwelijke geweld en de onderdrukking van dictators als Mao en Castro goed te praten. Misschien had Mulisch moeten bedenken dat hij in de ogen van degenen van wie hij het geweld goedpraat ook behoort tot de 'kiemen en uitwassen van de vereeuwiging' die vernietigd moeten worden. Het is een ontstellend kortzichtige decadentie om zulks op te schrijven. Ik heb de neiging om mijn Mulisch-collectie zo bij het oud papier te flikkeren. Maar dat doe ik niet, want ik vind ook dat literatuur niet per se ethisch verantwoord hoeft te zijn. Ik heb tenslotte ook een Bijbel en Koran in mijn boekenkast.

Een voorbeeld van hoe een ideologie (links emancipatiestreven) om kan slaan in haar tegendeel (de misogynie van het islamisme) is de Amerikaans-Palestijnse activist Linda Sarsour die een van de organisatoren was van de Women's March in 2017 tegen het seksisme van Trump en die critici van de islam fel bekritiseert en de sharia vergoelijkt. Ze is ook door het tijdschrift *Glamour* tot vrouw van het jaar 2017 verkozen. Sarsour lijkt de Anja Meulenbelt van het Amerikaanse feminisme.

Een van de meest idiote uitingen van cultuurmarxisme, aangehaald door Brinks, is de opmerking op tv van nota

bene voormalig hoofd van de Amsterdamse politie Joop van Riessen over Geert Wilders. Lees maar, want er staat wat er staat!: 'In wezen zou je de neiging hebben om te zeggen 'nou, we mollen hem'. Hij moet gewoon vandaag weg en hij mag niet meer boven tafel komen. Dat is een normale reactie.' Hier toont een voormalig politiecommandant begrip ('dat is een normale reactie') voor haat en mogelijk geweld jegens een democratisch gekozen politicus die nota bene door de politie beschermd moet worden vanwege geweldsdreiging van islamitische zijde. Dit is ongehoord. Onversneden cultuurmarxisme. In een liberale democratie mogen mensen zeggen wat ze willen, inclusief dus kritiek op de islam en moslims, en is het de taak van de politie om de vrijheid van expressie van individuen te beschermen tegen geweldsdreiging van derden.

Vrijheid van expressie en Wilders

De vrijheid van expressie heeft alleen kracht wanneer de politie bescherming biedt aan mensen die door het uiten van hun opinie met geweld bedreigd worden. Dat betekent dat Geert Wilders koste wat het kost beschermd moet worden en blijven tegen islamitische geweldsdreiging. Nogal wat mensen ter linkerzijde van het politieke spectrum, onder wie veel gestaalde cultuurmarxisten, menen dat Geert Wilders de geweldsdreiging over zichzelf afgeroepen heeft en dus ook maar voor de gevolgen moet instaan en dat de kritiek van Wilders op de Islam geen hout snijdt. Wat hij ook zegt, er wordt (door links) nooit naar hem geluisterd. Om de ideologische geladenheid van opinievorming te doorbreken zouden mensen hun opinie moeten geven over politieke uitspraken zonder dat ze weten van wie de uitspraak afkomstig is. Voor nuance is er bij cultuurmarxisten – door David Pinto aangeduid als *policors* (politiek correcten) – geen ruimte.

Hier dan maar even voor de nuance mijn opinie over Geert Wilders. Ten eerste dienen politici, meer nog dan andere burgers, bescherming te krijgen zodat zij hun beroep vrij kunnen uitoefenen. Ten tweede, een groot deel van de islamkritiek van

Wilders snijdt houdt. Ten derde, een deel van de kritiek van Wilders op de Europese Unie snijdt hout. Maar ik draag het project van de Europese Unie dat zorgt voor vrede in Europa een warm hart toe, wat niet wil zeggen dat er geen kritiek op de EU te geven is. Ten vierde, de PVV ontbeert een ideologische theorie die maakt dat politieke standpunten afleidbaar zijn. De standpunten van de partij worden

thans door Wilders bepaald. Dat is een populistisch aspect. Ten vijfde, de PVV is geen democratische partij. Ten zesde, de PVV wil misstanden in andere religies zoals besnijdenis in het jodendom niet aanpakken of christelijk onderwijs uitbannen. Maar los van de inhoud van de politiek van Wilders dient in een constitutionele democratie iedereen beschermd te worden tegen geweld. Zelfs misdadigers dienen bescherming te krijgen tegen woedende menigten. De kern van de beschaving is het handhaven van het geweldsmonopolie van de overheid en het geweld van de overheid is strikt beperkt binnen constitutionele kaders die democratisch zijn getoetst en waarin de vrijheid van het individu centraal staat.

De lange mars

Filosoof **Sebastiaan Valkenberg** citeert de conservatieve Engelse filosoof Roger Scruton die in 2015 het boek *Fools, Frauds and Firebrands. Thinkers of the New Left* publiceerde

waarin hij linkse denkers bekritiseert. Waaronder Gramsci: 'Gramsci's belang voor ons van nu is gelegen in zijn vastberaden poging om de revolutionaire activiteit boven de straten en fabrieken naar de culturele bovenbouw te tillen. Hij ontwierp het linkse streven opnieuw als een culturele revolutie, een die zonder geweld zou kunnen worden doorgevoerd, met als locatie de universiteiten, theaters, hoorzalen en scholen waar de intellectuelen hun belangrijkste publiek vinden.' (p. 176)

De Italiaanse communist Antonio Gramsci ◀ (1891-1937) wordt beschouwd als de grondlegger van het cultuurmarxisme. Gramsci belandde onder het fascistische systeem van Mussolini in de gevangenis, waar hij werkte aan zijn communistische geschriften, waaronder zijn visie om via de lange mars door de culturele instituten de samenleving in de richting van het gewenste doel van de communistische heilstaat te leiden. Het verblijf in de gevangenis had een dusdanig slechte invloed op zijn gezondheid dat Gramsci kort na zijn vrijlating in 1937 overleed. Valkenberg ziet een steeds verstikkender vorm van politieke correctheid in het onderwijs en in de media die leidt tot cultuurmarxistische propaganda.

'Het blijkt een constante onderwesterse intellectuelen om zich aange trokken te voelen tot het totalitaire.' Aldus filosoof en essayist **Wim van Rooij** die een buitengewoon erudiete bijdrage levert aan de bundel door het contemporaine intellectuele debat in Frankrijk in al zijn schakeringen te analyseren. Van Rooij toont daarmee hoe Angelsaksisch georiënteerd wij in Nederland en wellicht ook in België zijn. Slechts een klein gedeelte van de door Van Rooij behandelde boeken en auteurs is vertaald. Helaas is de kennis van het Frans bij de meeste mensen niet al te best en zeker niet voldoende om het intellectuele debat in Frankrijk te volgen en analyseren. Dat Van Rooij dat wel doet is een grote verdienste. Hij citeert veelvuldig in het Frans en soms denk ik dat ik enigszins begrijp wat er staat. Van Rooij laat zien dat er in het intellectuele landschap in Frankrijk twee ongelijke kampen zijn. De meerderheid, onder wie de beroemde of beruchte Franse postmoderne filosofen, zoals Derrida,

Deleuze, Guattari, Bourdieu en Braudillard, bevindt zich in het cultuurmarxistische kamp en een kleine groep verzet zich daartegen, waaronder Alain Finkielkraut, Pascal Bruckner en Élisabeth Badinter. Af en toe snijdt Van Rooij weleens een bocht af, zoals wanneer hij ‘de religie van het ecologisme’ meeneemt bij de opsomming van de mallemolen van linkse cultuurmarxisten – en hij is niet de enige in de bundel die dat doet. Dat duidt op een gebrek aan een bredere visie. Wat ook onduidelijk is in het essay van Van Rooij is diens schijnbare kritiek op het mensenrechtendiscours. Hij spreekt van ‘verabsolutering en vergoddelijking van de mensenrechten uitgegroeid tot een nieuwe politieke religie’ (p. 224). Wat is er mis met mensenrechten en waarom zouden die geen centrale rol in het politieke discours mogen spelen? Van Rooij vat de wat hij noemt ‘cultuuroorlog’ samen als aan de ene kant ‘het fatsoen van het gezond verstand’ tegenover ‘de verdwazing van het nieuwe progressivisme, gesecondeerd door de islam.’ (p. 225) Wat ‘fatsoen van het gezond verstand’ precies inhoudt, is vager dan wat ‘de verdwazing van het nieuwe progressivisme’ inhoudt. Er zou een duidelijker ideologie tegenover moeten staan, bijvoorbeeld seculier humanisme, liberalisme of ecohumanisme (zoals uiteengezet in mijn boek *Beter weten. Filosofie van het ecohumanisme*). Dat gezond verstand alleen niet genoeg is, blijkt uit de vreemde kronkel van Van Rooij dat hij instemmend een kwakzalver als Carl Jung citeert. Als je Jung serieus neemt, is er geen reden om ook een plek voor Derrida in te ruimen.

Revolutie

Filosoof **Jesper Jansen** laat zien hoe het cultuurmarxisme het academisch feminisme van genderstudies heeft gekaapt en hoe dit postmodern feminisme de idealen van het feminisme verzaakt. Dit artikel heeft grotendeels dezelfde strekking als mijn essay ‘Over doorgedraaid postmodern feminisme’ in de recent gepubliceerde essaybundel *De moord op Spinoza* (2018) onder redactie van David Pinto en Paul Cliteur. In beide essays moet de doorgeslagen feminist Anja Meulenbelt het ontgelden.

Filosoof, historicus en socioloog **Eric Hendriks** ontwaart een link tussen de bloedige culturele revolutie van Mao in China en studentenprotesten in de jaren zestig in het westen. ‘De jaren ’60-revolutie in het Westen was het liberaal-democratische broertje van de communistisch-totalitaire Culturele Revolutie. Het is een verwantschap die men binnen de activistische familie tegenwoordig het liefst verzwijgt.’ (p. 286) Je kunt natuurlijk alles met elkaar vergelijken, maar het afschuwelijke grootschalige geweld van de van bovenaf opgelegde culturele revolutie in China vergelijken met de grotendeels vreedzame (althans zonder doden en zonder beeldenstorm verlopen) studentenprotesten in westerse landen in de jaren zestig van de twintigste eeuw, is als het vergelijken van een voetbal en de zon omdat ze allebei rond zijn. Hendriks geeft als voorbeeld van het in zijn ogen doorgeslagen herzien van de geschiedenis in het licht van nieuw verworven morele inzichten de (kleinschalige) commotie over standbeelden en straatnamen in Nederland van niet al te frisse figuren uit de Nederlandse geschiedenis, zoals de zogenaamde zeehelden die toch eigenlijk rovers waren en bijvoorbeeld deelnamen aan de slavenhandel: ‘Een soortgelijk activistisch instinct richt zich in het huidige Nederland op verwijzingen naar onze trotse zeehelden, die voor neomarxistische activisten aanstootgevend zijn, juist omdat ze een positieve continuïteit met het verleden symboliseren.’ (p. 282) Ineens bevind ik mij blijkbaar in het kamp van de cultuurmarxisten, al ben ik er wellicht wat pragmatischer en onverschilliger over. Ik vind ook dat als er bijvoorbeeld een Anton Mussertsteeg zou zijn, deze beter omgedoopt zou kunnen worden. En een Rost van Tonningenstraat zou menigeen ook ongemakkelijk vinden. Ik vind niet dat we het verleden weg hoeven te poetsen maar ik vind ook niet dat we moeten menen dat schurken een ‘positieve continuïteit met het verleden symboliseren’. We moeten trots zijn op helden als Aletta Jacobs en Joke Smit, om maar een dwarsstraat te noemen.

Dat er in Nederland mensen waren die dweepten met Mao of Stalin of al die andere totalitaire gruwels vind ik onbegrijpelijk. ‘In het Westen waren

veel linkse intellectuelen en activisten en politici, waaronder Paul Rosenmöller, Anja Meulenbelt, Jan Marijnissen en het hele SP-bestuur lyrisch over Mao’s Culturele Revolutie, ondanks dat er na Hitlers Holocaust en Stalins goelags al het nodige bekend was over de aard en werkwijze van totalitaire regimes.’ (p. 282)

Metakritiek

De uitspraak op de achterkant van het boek door de liberale filosoof Dirk Verhofstadt slaat de spijker op de kop: ‘Dit boek toont haarscherp aan hoe links haar progressieve idealen heeft ingeruild voor steun aan of op zijn minst stilzwijgen over, de meest conservatieve tradities en gebruiken.’ Het is een probleem waar in theorie een eenvoudige oplossing voor is: de gelovigen van de linkse kerk, de cultuurmarxisten, zouden door het lezen van de critici op het cultuurmarxisme tot inkeer kunnen komen. Het boek *Cultuurmarxisme* is geen kritiek van rechts op de linkse ideologie als zodanig, maar een metakritiek op het kapen van links door het cultuurmarxisme dat als genderstudies, postmodernisme, intersectionalisme, identity politics, diversity officers, new speak, policor, white privilege, safe spaces, islamofobie door de westerse wereld waart. De idealen van de Verlichting, zoals die in de liberale democratie tot bloei zijn gekomen, zijn en blijven kwetsbaar. Om de vrijheid van het individu en een waarlijk diverse en pluriforme vreedzame samenleving te behouden is het van belang het gevaar van cultuurmarxisme als ondermijning van de liberaal democratische rechtstaat te onderkennen en het te bekritisieren.

Het boek *Cultuurmarxisme* is tezamen met de recent verschenen essaybundel *De moord op Spinoza. De opstand tegen de Verlichting en moderniteit*, een heldere stem van kritiek tegen een deel van het linkse politieke en culturele establishment.

Wilhelmina onttroond

Anton van Hooff

Bespreking van: Gerard Aalders, *Wilhelmina. Werkelijkheid en fictie*. Just Publishers 2018, € 22,50

Op het eind van mijn 'Republikein sinds ik kon denken' (*De Vrijdenker* 2018-03 p. 19-21) schreef ik dat ik me niet kon voorstellen dat een vrijdenker voor de monarchie is. Om in mijn overtuiging bevestigd te worden, ben ik gretig het nieuwe boek van Aalders gaan lezen. Zijn ontmaskerende stukken in *De Republikein* bezorgen me altijd genoeg, maar het schrijven van een heel boek gaat hem kennelijk toch minder goed af. Of was het onderwerp minder uitdagend dan de schavuit Bernard?

Een bekrompen dame

Zoals te verwachten veegt Aalders de vloer aan met Cees Fasseur, Loe de Jong en andere lakeien van Wilhelmina. Volgens hen was haar vlucht op 13 mei 1940 een meesterzet, die Nederland een plaats onder de geallieerden verzekerde. Volgens een bekende, maar apocriefe uitspraak was zij 'de enige man in Londen'. En dan haar toespraken voor Radio Oranje. Die zouden het bezette Nederland gesterkt hebben in zijn onwrikbare

houding tegenover de bezetter. Stuk voor stuk worden deze mythen door Aalders doorgeprikt.

Als gekooid koningskind kreeg zij een zeer beperkte blik op de wereld. Wetenschap verachtte ze, in haar kwelzarij beschouwde ze zich als door God aangesteld, net als haar grote voorbeeld Willem de Zwijger (die niet zo zwijgzaam was, maar nooit het achterste van zijn tong liet zien). Anders dan je van een Moeder van het hele Vaderland zou mogen verwachten, had ze een uitgesproken hekel aan katholieken, gereformeerden en socialisten. Zoals alle Oranjes was ze dol op militair vertoon en drong ze steeds aan op versterking van de krijgsmacht. Haar apologeten maken ervan dat zij beter dan de naïeve politici de dreiging van nazi-Duitsland zag. Maar ze aanbad blindelings schoonzoon Bernhard, lid van de NSDAP. Toen hij met Juliana trouwde werd naast de Duitse nationale hymne het Horst-Wessellied gespeeld. Geen spoor van afkeuring van Wilhelmina's kant. Verheugd had zij A. Hitler per telegram op de hoogte gesteld van de verloving van haar dochter met zijn landgenoot en zij kreeg een gelukstelegram terug.

Van de bekrompenheid, eigenwijsheid en onevenwichtigheid van Hare Majesteit, die onder geen beding mocht worden tegengesproken¹, geeft Aalders kostelijke voorbeelden. Toen ze bij een museumbezoek tegen de directeur zei: 'Mijnheer Bredius, dit schilderij is toch ook van Rembrandt?' vond hij het gepaste antwoord: 'Inderdaad, majesteit, van Albert Cuyp.' Haar grote stemmingswisselingen in Londen, waaronder haar omgeving en de ministers leden, schrijft Aalders toe aan het gebruik van Pervetine, een drug waarop Hitlers leger zijn Blitzkrieg voerde. Kabinetsleden vroegen zich bij tijd en wijle af of Hare Majesteit wel goed bij haar verstand was. De 'vernieuwing' die de wereldvreemde

¹ Toen drs. W.-A. van Oranje Nassau als aangewezen troonopvolger werkbezoeken aflegde, kregen zijn gastheren tevoren de instructie dat ze hem moesten tegenspreken! Alles aan de monarchie is geregisseerd.

Anton van Hooff (1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van *De Vrijdenker* en oud-voorzitter van *De Vrije Gedachte*.

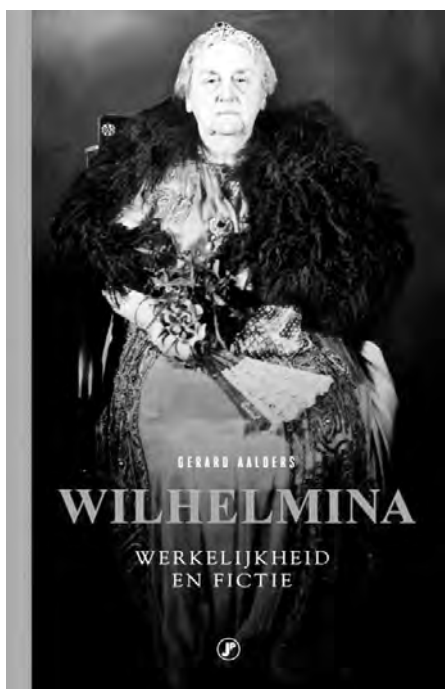

dame na de oorlog in Nederland wilde, hield een terugkeer naar de autocratie van koning Willem I in. Daarvan kwam gelukkig niets. Al in 1948 trad ze af. Het definitieve afstaan van Nederlandsch Indië liet zij aan haar dochter Juliana over.

Heldin achter de microfoon

Het boek is als een soort sandwich opgezet. Het eerste hoofdstuk schetst het leven van Wilhelmina tot 1940, de hoofdstukken 5 en 6 beschrijven haar nadagen, de periode 1945-1962. Daartussen zitten als smakelijk beleg de kernhoofdstukken over Wilhelmina's vlucht naar en verblijf in Engeland. Aalders toont aan dat de vlucht van Wilhelmina wel degelijk was voorzien: in diverse landen waren tevoren potten met nationale valuta gedeponeerd. En hoe kon er toevallig een Brits fregat bij Hoek van Holland liggen? Ironisch is dat ze met haar vlucht overzee precies deed wat stadhouder Willem V in 1795 had gedaan, terwijl ze die voorvader diep verachtte. Het excuus dat het Koninkrijk der Nederlanden in 1940 nu eenmaal veel groter was dan de lage landen ontcrachtte ze door pertinent te weigeren naar Batavia te gaan: het was daar te heet!

Terecht bagatelliseert Aalders de uitwerking van haar aanwezigheid in de buurt van Londen. Churchill en Roosevelt zagen haar echt niet staan. Aalders onderbreekt zijn boek met een veel te lang hoofdstuk met veel te lange citaten over scenario's die in de VS werden uitgedacht over het verloop van de oorlog en de machtsverhoudingen erna. Hij toont zo aan dat de Nederlandse regering en Wilhelmina absoluut geen benul hadden van de veranderende wereldsituatie waarin de VS de suprematie hadden. Pas na tien-

tallen bladzijden duikt Wilhelmina weer op.

Wilhelmina's fameuze radiotoespraken haalden het retorisch bij lange na niet bij die van de Britse oorlogsleider. Het kostte haar een maand om een tekstje van tien minuten samen te stellen. Haar voordracht was ook uitermate zwak. Tot echt verzet riep zij Nederland niet op uit angst voor Duitse represailles. In haar 48 toespraken maakte ze maar drie keer gewag van het lot van de Joden. Ze riep niet op hen te laten onderduiken.

Ja, Wilhelmina zou geen onderscheid hebben willen maken tussen hen en de andere landgenoten, maar het is bekend dat zij al voor de oorlog geen oog had voor het lijden van de Joden die uit Duitsland vluchtten. Ze wenste onder geen beding een vluchtelingenkamp bij haar paleis Het Loo. Dus werd het Westerbork, aan de rand van het land, dicht bij Duitsland.

Wat als...?

In haar *Om erger te voorkomen* van 1997 heeft Nanda van der Zee de Fasseurs geschokt door het verband te leggen tussen de vlucht van de regering, inclusief de koningin, en het lot van de Nederlandse Joden. Het ont-

hoofde ambtenarenapparaat bleef ontrouwer achter met de instructie om de bezetter braaf te gehoorzamen. Aalders erkent dat de regering het lelijk heeft laten afweten, maar merkwaardig genoeg wijst hij Van der Zees opvatting af dat mede daardoor de Shoah in Nederland zo 'succesvol' was; alleen Polen 'scoort' nog ellendiger. Hij vertelt wel dat de vorsten van België en Denemarken zijn gebleven en dat Christian X zolang hij kon, dagelijks een rit te paard door Kopenhagen maakte om zijn landgenoten een hart onder de riem te steken. Men stelle zich voor dat Wilhelmina iedere dag een fietstochtje door Den Haag had gemaakt. Daarom verbaast Aalders' stelling dat onder een militair in plaats van een civiel Duits bestuur de situatie 'met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid niet anders zijn geweest' (p. 124). Natuurlijk is het een geval van 'wat-als', van het soort dat Jeroen Hopster aan de orde stelt in het boek dat René van Elst elders in dit nummer bespreekt. En natuurlijk waren er per land aanzienlijke verschillen: zo wisten de Belgen van de Eerste Wereldoorlog wat voor bruutheid ze van de Duitse bezetter konden verwachten. Denemarken ligt dicht bij het neutrale Zweden en er woonden aanzienlijk minder Joden dan in Nederland. Maar beide landen hadden 'slechts' een militaire bezetting en werden geen rijkscommissariaat onder leiding van rabiatische nazi's zoals Nederland met Seyss-Inquart en Rauter. Toen de nazi's in 1943 wilden beginnen met de massamoord op de Deense joden, wist men wat de deportaties naar het oosten betekenden. Toen dus vanuit het bezettingsleger werd doorgegeven dat het zover was, wisten de Denen wat hen te doen stond. In één nacht werden meer dan 7000 Joden over de Sont gezet. Zo kwam het dat 98% van de Deense Joden overleefde, in België 70%, in Nederland 25%....

Counterfactual history

Er is dus goede reden om aan te nemen dat de situatie wel degelijk 'anders' zou zijn geweest als Wilhelmina was gebleven. Ik gebruikte dit geval in het college 'counterfactual history' dat ik een aantal jaren aan de Universiteit van Nijmegen gaf. Had het iets uitmaakt als Princip er in Serajewo naast had geschoten of Lee Harvey Oswald in Dallas? Deze 'iffies' zijn van het niveau Neus-van-Cleopatra. Zij was voorzien van een flinke kokkerd, kenmerk van de Grieks-Macedonische Ptolemeeën die zich na Alexander de Grote meester maakte van Egypte. Door inteelt werden de neuzen in de loop van de tijd nog prominenter, zoals bij de Habsburgers de kinnebakken. Niettemin wist ze Julius Caesar en na hem Marcus Antonius te betoveren, maar haar charmes werkten niet bij Octavianus, de latere keizer Augustus. Blaise Pascal schreef: 'Als de neus van Cleopatra korter was geweest, was het aanschijn van de wereld anders geweest'. Interessanter – en misschien leerzamer – zijn de gevallen waarin verschillende opties voorlagen en mensen een keuze maakten. Dat was aan de orde in mei 1940. Natuurlijk gaat het niet aan Wilhelmina de schuld te geven van wat met een misplaatst woord Holocaust¹ wordt genoemd, maar de situatie zou 'met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid' anders zijn geweest als Wilhelmina op haar post was gebleven.

Het is onbevredigend dat Aalders zich van deze belangrijke kwestie met een Jantje van Leiden afmaakt. En het lange intermezzo over de overwegingen in de VS had wel minder gekund. Maar voor de rest is het smullen voor mensen die weigeren in mythes te geloven, zeker niet in die van een majesteit.

¹ Holocaust is afgeleid van het Griekse *holokaustos*, totaalverbrand. Het werd gebruikt voor het zeldzame doffer waarbij hele dieren werden verbrand. Normaal waren de mensen wijzer: zij verbrandden wat botten en vet voor de goden en verorberden zelf de smakelijke delen.

Goddeloos het goede doen (1)

Sicco Polders (mini-c.v. op pag. 3)

Drie ethische theorieën

Kan moraal zonder godsdienst? Hoe goed te handelen als de leidraad van religie ontbreekt? Valt er zonder de tien geboden, de vijf islamitische zuilen of de leefregels van Boeddha moreel goed te leven? Volgens mij wel. Veel gelovigen echter menen dat de wereld zonder het geloof een puinhoop zou zijn. Maar, denk ik dan, de wereld is, met al haar religie, een puinhoop. Voor mij is er simpelweg geen religieus gebod dat mij doet overwegen iets wel of niet te doen. Dat ik niemand doodsla is mede omdat ik dat onrechtvaardig vind; dat ik daarmee voldoe aan het gebod "Gij zult niet doodslaan" betekent niet dat ik het gebod heb gevolgd, maar dat het gebod overeenkomt met mijn morele houding. Wat, behalve mijn intuïtie, heeft deze houding bepaald? In deze en de komende twee uitgaven van de Vrijdenker bespreek ik telkens één ethische theorie die God noch enig ander religieus beginsel ten tonele brengt als rechtvaardiging van een goede handeling. Naast de deugdenethiek van Aristoteles en het utilitarisme van o.a. Jeremy Bentham, om te beginnen de plichtenleer van Immanuel Kant ▶.

Kants moraal

Kant (1724-1804) was geen areligieus man. Sterk beïnvloed door het piëtisme dacht hij zijn werken uit, met als een van de conclusies dat er voor het geloof wel plaats is, maar dan wel buiten het bereik van onze kennis. Kant was wel een moedige gelovige. Zo weerlegde hij de godsbewijzen, benadrukte hij het autonome denken van de mensⁱ, en bekritiseerde hij de godvrezende mens die slechts uit gehoorzaamheid aan God goed handelt. Uit angst voor de toorn van een opperwezen goedgevoelen, met als beloning een plek in de hemel, is volgens Kant handelen uit eigenbelang. Terwijl het zijn bedoeling was een ethische theorie te ontwerpen waarbij eigenbelang geen rol speelt.

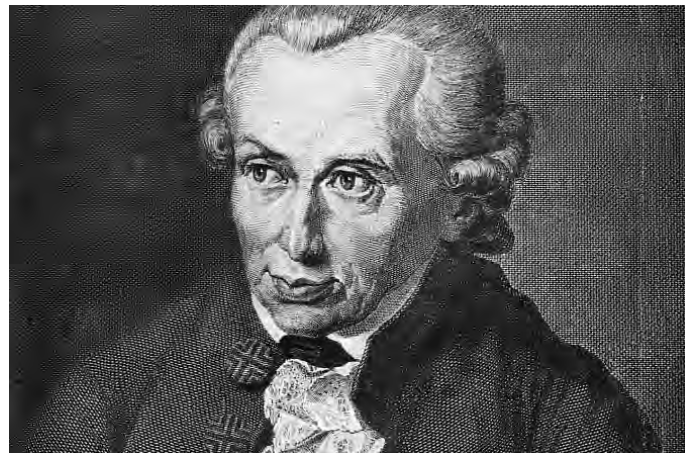

Wat is Kants ethische theorie? Vooropgesteld zij dit, de interpretaties van zijn ethiek zijn talrijk. Er is niet één juiste interpretatie, maar er zijn wel betere en slechtere. Het debat over zijn werk is nog gaande, maar een aantal zaken lijken nu zeker, in zoverre een interpretatie van lastig te doorgronden werk kan vastliggen en de desbetreffende auteur geen opheldering meer kan verschaffen.

In de *Fundering voor de metafysica van*

de zeden komt Kant met de beroemde categorische imperatief (CI). De CI telt eigenlijk drie formuleringen, met als doel de idee van de morele wet dichter bij de intuïtie te brengen en zodoende dichter bij ons gevoel. Wanneer we willen dat de morele wet bij ons 'binnenkomt' dan is het praktisch drie formuleringen te gebruiken voor een en dezelfde handeling. Beschouw ze als een toets waaraan elke handeling kan worden onderworpen.

In de eerste formulering luidt de toets: **Handel alleen volgens die maximeⁱⁱ waarvan je tegelijkertijd kunt willen dat ze tot algemene wet wordt.** Om te beginnen met een hardnekkig misverstand, de CI is niet gelijk aan de gulden regel: 'Doe een ander niet, wat gij niet wilt dat u geschiedt'. De CI is de uitdrukking van een morele wet die elk rationeel

wezen in zich heeft en een van de belangrijkste fundamentelementen ervan, is dat deze wet ons het goede laat doen, zonder de invloed van emoties en neigingen. Immers, deze verschillen per persoon en de morele wet die Kant zoekt moet universeel geldig zijn. De gulden regel is niet vrij van neigingen en voorkeuren. Een voorbeeld: als ik niet geslagen wil worden dan moet ik ook een ander niet slaan. Maar stel dat iemand de neiging heeft wél geslagen te willen worden dan zou diegene een ander mogen slaan? Afgezien van de morele twijfel die dan rijst, is de gulden regel afhankelijk van de wil van het individu, en die verschilt per moment en per persoon.

Hoe de CI wel te gebruiken? Stel, mijn maxime is "Wanneer ik meen in geldnood te verkeren, dan zal ik geld lenen en beloven het terug te betalen, hoewel ik weet dat het nooit zal gebeuren." Deze maxime kan ik niet universaliseren want als iedereen beloftes doet om ze vervolgens niet na te komen, ondermijnt dit op den duur het beloven, wordt er niemand meer vertrouwd en werkt de eigen belofte ook niet meer. Er is een interne tegenspraak tussen het willekeurig beloven van dingen waaraan men zich toch niet houdt, en het beloven op zich. Daarnaast is het niet toegestaan mezelf als een speciaal persoon te beschouwen, als iemand die zijn beloftes te pas en te onpas mag breken, terwijl een ander dat

niet mag. Kant wil een objectieve wet, noodzakelijk geldig voor iedereen. De veralgemenisering van de maxime leidt tot inconsistentie en dat maakt de handeling, ervan uitgaande dat we onszelf niet als speciaal geval beschouwen, moreel verwerpelijk.

De tweede en derde categorische imperatief

De tweede formulering van de CI luidt: *Handel zo dat je zowel ieder ander als jezelf nooit louter als middel gebruikt maar altijd tegelijkertijd als doel op zich.* Natuurlijk gebruiken we een ander vaak als middel, maar het gaat hier om het woordje 'louter'. Beschouw de ander óók altijd als doel op zich. Neem weer het voorbeeld van beloven. Stel dat ik een goede vriend om geld vraag en ik beloof het terug te betalen, terwijl ik dat niet van plan ben. Volgens deze tweede formule is dat ongeoorloofd omdat de vriend in deze transactie niet beschouwd wordt als doel op zich, ook al is het doel dat ik heb met het geld nog zo goed. Indien ik hem de waarheid had verteld, had hij zelf een afweging kunnen maken of hij het geld had willen lenen. Hij is niet behandeld als een vrij en rationeel wezen met eigen wensen en doelen.

De derde formulering heeft Kant nergens letterlijk uitgeschreven, maar zij valt af te leiden uit de eerste twee formuleringen. Indien iedereen is onderworpen aan een algemene wet (formule 1) en we tegelijkertijd allemaal doel op zich zijn (formule 2), kan het niet anders dan dat de wet waaraan we zijn onderworpen door onszelf is opgesteld. Met andere woorden, als het volgens het eerste principe gaat om de vorm van de algemene wetgeving dan kunnen de subjecten die volgens het tweede principe doel op zichzelf zijn, niet beschouwd worden als aan die algemene wetgeving te zijn onderworpen, tenzij zijzelf maker van die wetgeving zijn. Hier legt Kant de nadruk op de morele autonomie van de mens.ⁱⁱⁱ Laat je niet leiden door anderen, zoals om aardiger gevonden te worden omdat je je belofte houdt, of door externe oorzaken, zoals het verlangen naar een beter resultaat, maar laat je leiden door de intrinsieke, noodzakelijke a-priori-wet die in ieder redelijk wezen aanwezig is.

Maar... waarom zou ik mijn wil onderwerpen aan de CI? Op grond van welk belang zou ik moreel moeten zijn? Kant zou zeggen: omdat het mijn plicht is. En als ik dat geen bevredigend antwoord vind, ontken ik dat de plicht categorisch is. Want geen belang dat ik mij voorstel, kan de oorzaak zijn van een verplichting — het is dan immers geen plicht meer.

Nog steeds waardevol?

Er valt het een en ander af te dingen op Kants plichtsethiek. Zij is rigide en irreëel, zo mag men volgens Kant nooit liegen. Volgens de Fransman Benjamin Constant (1767-1830) maakt dat elke beschaafde samenleving onmogelijk. Kant diende hem van repliek in zijn korte tekst *Über ein vermeintes Recht aus Menschenliebe zu lügen* waarin hij schreef dat elke leugen schadelijk is voor de mensheid. Kant beschrijft de volgende situatie: Stel dat u net onderdak hebt

De restanten van Kants huis in het vroegere Königsberg, thans Kaliningrad.

verleend aan iemand die ternauwernood is ontsnapt aan een gevaarlijke moordenaar. Enkele minuten later staat de moordenaar voor uw deur en vraagt u waar het beoogde slachtoffer is. Volgens Kant mag u zelfs dan niet liegen. Want als u beweert dat diegene niet in uw huis is, en de moordenaar daarna zijn weg vervolgt, dan bestaat de kans dat het beoogde slachtoffer, uit angst, al via de achterdeur de straat op is gegaan, waarna ze elkaar treffen, met alle gevolgen van dien. Uw leugen heeft u dan verantwoordelijk gemaakt voor een slecht gevolg. Liegen mag nooit, omdat we niet zeker zijn van de gevolgen, maar waar we wel zeker van kunnen zijn, is dat een leugen het fundament van contracten, beloftes en vertrouwen beschadigt. Eerlijkheid, stelt Kant, is een 'heilig gebod van de rede'.

Daarnaast vond hij zijn morele wet alleen van toepassing op de mens. Dieren hebben vanzelfsprekend niet de mogelijkheid de morele wet in hen te volgen en werden derhalve door Kant uitgesloten van deelname aan het morele rijk van autonome wezens. De mens mag dieren naar believen gebruiken zolang hij er zelf niet slechter van wordt. Daar had de Engelse filosoof Jeremy Bentham, over wie ik volgende keer schrijf, een betere kijk op.

Toch is de CI een bewonderenswaardige poging de morele autonomie van de mens te funderen. In tegenstelling tot menig religieus gebod gaat het er niet om de morele waarde van het handelen van anderen te bepalen. Het gaat er om te bepalen wat van morele waarde is voor onszelf. We moeten het gebruiken als een principe dat ons rechtvaardiging kan verschaffen over wat we van plan zijn te doen. Het toetst of de te ondernemen handeling moreel zuiver is, of niet. Daarbij is het een volstrekt noodzakelijke, a-priori wet. Het gaat om een compromisloze, rationele fundering voor ethiek, onafhankelijk van externe factoren, universeel geldig, en voortkomend uit eigen inzicht. Voor veel gelovigen een zinnig perspectief, want ook zij zouden zich moeten willen beroepen op zelfstandig moreel handelen.

i Zijn uitspraak 'Durf te denken' werd het parool van de Verlichting.

ii subjectief handelingsprincipe, bijvoorbeeld 'Ik lieg niet'.

iii Gr. Autos = zelf. Nomos = wetten

21 keer niet overtuigd van God (1)

Joseph H. McKenna

Voor zover ik kan ontdekken uit interviews met intellectuelen en uit het lezen van boeken, zijn er 21 redenen waarom veel intelligente mensen God niet overtuigend vinden.

Hier zijn de 21 redenen, vetgedrukt en toegelicht:

God als een oude blanke man in de lucht is niet overtuigend
Afbeeldingen van God als een humanoïde, dus in menselijke vorm (dit wordt 'antropomorfisme' genoemd), worden sinds de oudheid als ongeloofwaardig beschouwd. Het weergeven van God als een mannelijke mensachtige is niet geloofwaardig voor sceptici. Heeft deze mannelijke God geslachtsdelen, een diepe stem, gezichtshaar? Het is ook merkwaardig dat God meestal lijkt op degene die God afbeeldt – en dat zijn mannen! Mensen maakten God naar hun eigen beeld en gelijkenis.

God als onstoffelijk en toch met biologische functies is niet overtuigend

Het is tegenstrijdig als men zegt dat God onstoffelijk is en in dezelfde ademtocht zegt dat God ziet, hoort, spreekt en voelt – allemaal functies van biologische, materiële organismen. Waar 'ziet' God mee, als het niet met een materieel oog is? 'Hooft' hij mee als het niet met een materieel oor is? 'Spreekt' hij mee zonder materiële mond? Deze beschrijvingen van God zijn tegenstrijdig en onzinnig.

God als alwetend is niet overtuigend

Kent God angst, angst, pijn, indigestie, menstruatie, seksuele aantrekkingskracht, seksuele climax, zwangerschap? Kent God het laatste getal? Niemand weet alles. Nogmaals, een onzinnig idee.

God als al-goed is niet overtuigend

God is al-goed en heeft toch een wereld gemaakt die bloederig rood is in tand en klauw?ⁱ God is al-goed en schiep [toch] roofdieren en prooien? (Een leeuw kan enthousiast zijn over de bestaande regeling, maar de ongelukkige gazelle of het konijn niet.) God is al-goed, maar heeft de klauw en de slagtang gemaakt? God is al-goed, maar heeft 50.000 ziekteverwekkers gemaakt die proberen ons en de dieren te doden? God is al-goed en heeft ziekten gemaakt? Hoe zit het met al het lijden van dieren en mensen? Noemen we in menselijke aangelegenheden iemand 'goed' die toekijkt als een zesjarige jongen een meisje van twee jaar en haar katje dood slaat? Nee, elk goed mens zou ingrijpen. En toch heeft God toegestaan dat een bijna oneindige hoeveelheid pijn en lijden bestaat. Of God is niet al-goed of God bestaat niet: dit zijn de enige verklaringen voor het vele dierlijk en menselijk leed op aarde. Het waarschijnlijkste is dat er geen God is.

God als almachtig is niet overtuigend

Zouden we, in menselijke aangelegenheden, een persoon 'machtig' of 'krachtig' noemen, die toekijkt als een zesjarig jongetje een tweejarig meisje en haar katje dood slaat? Nee, als je sterk bent, houd je de jeugdige moordenaar tegen. En toch laat de almachtige God een bijna oneindige hoeveelheid pijn en lijden bij dieren en mensen bestaan. Of God is niet almachtig of God bestaat niet: dit zijn de enige verklaringen

voor het vele dierlijk en menselijk lijden op aarde. Om ook de tegenstrijdigheid aan te tonen die in de uitspraak zit dat iemand "almacht" zou hebben, vragen sceptici: kan God een steen maken die zo zwaar is dat God hem zelf niet kan optillen? Ook zo bezien is 'almacht' een onzinnig idee.

Persoonlijke getuigenissen van God zijn niet overtuigend

Mensen die getuigen dat ze God op de een of andere manier ervaren, zijn te vinden in elke religie onder de zon gedurende de hele loop van de menselijke geschiedenis. Overtuigt de persoonlijke getuigenis van een oude polytheïst je van het bestaan van al die oude Goden? Overtuigt de persoonlijke getuigenis van een Voodooïst je van de waarheid van Voodoo? Overtuigt de persoonlijke getuigenis van een Caodaïst je van de waarheid van het Caodaïsmeⁱⁱ? Al deze mensen hadden een 'ervaring' (een gevoel of een speciaal gevoel), maar het was niet God die ze ervoeren: het was een 'gevoel' dat werd veroorzaakt door het denkbeeld van God.

Een 'intuïtie' dat God bestaat, is niet overtuigend

Een uitspraak als 'Ik weet gewoon diep in mijn hart dat God bestaat' kan gebruikt worden om van alles te bewijzen: 'Ik weet gewoon diep in mijn hart dat God niet bestaat.' Of: 'Ik weet gewoon diep in mijn hart dat er veel goden bestaan.' Of: 'Ik weet gewoon diep in mijn hart dat een onzichtbaar roze theekopje om de maan draait. "Al deze uitspraken zijn geldig als een ervan geldig is.

Verhoorde gebeden zijn niet overtuigend

Blijkt uit de verhoorde gebeden in alle uiteenlopende religies dat die religies waar zijn? Mensen in de oudheid kregen hun gebeden verhoord door Zeus. Waarschijnlijker is dat zo af en toe gebeurt wat een bidder wenst. Ook zijn er miljarden en miljarden meer onverhoorde dan verhoorde gebeden: moeten onverhoorde gebeden tellen tegen God?

Religieuze virtuozen (heiligen, profeten, mystici) zijn niet overtuigend

Ze zijn het niet eens met elkaar over wat ze hebben meegeemaakt. En zij zijn het niet eens over God. Je vindt ze in alle religies.

Originele titel: *21 Times Unconvinced About God.*

Dr. Joseph Hugh McKenna (60) is hoofddocent Geschiedenis van religieus gedachtegoed, Universiteit van Californië, Irvine. Website: uponreligion.com. Vertaling: *René van Elst*; publicatie met toestemming van de auteur/copyright-houder.

Wordt vervolgd.

Noten van de vertaler:

ⁱ Vrij naar een dichtregel van Tennyson: (...) *nature, red in tooth and claw*

ⁱⁱ Een plaatselijke monotheïstische godsdienst in Vietnam.

Stephen Hawking, 1942-2018

Jan Bontje

Op 14 maart 2018 overleed de Engelse natuurkundige, kosmoloog, wiskundige en, wat maar al te vaak verzwegen wordt, onvervalste atheïst en vrijdenker Stephen Hawking.

Hawking werd geboren op 8 januari 1942 in Londen. Vanwege de Duitse bombardementen op Londen tijdens WO2 verhuisde het gezin naar het veiligere Oxford.

Hawking raakte al vroeg geïnteresseerd in wis- en natuurkunde. Zijn vader wilde dat hij net als hijzelf geneeskunde ging studeren, maar als compromis werd scheikunde met wis- en natuurkunde gekozen.

In 1962, tijdens zijn laatste dagen in Oxford, merkte Hawking dat hij steeds onhandiger werd, onduidelijker praatte en dat hij zomaar omviel en tegen dingen aan liep. In 1963 werd Amyotrofe Laterale Sclerose (ALS) geconstateerd, een ongeneeslijke ziekte die de zenuwcellen aantast totdat het lichaam totaal verlamd is, terwijl het denkvermogen juist niet aangetast wordt door de ziekte.

In november 2015 werd bekend dat zijn gezondheid verder achteruitging en dat hij publieke optredens had afgezegd. Hij trad hierna nog slechts sporadisch in de publiciteit. Hij overleed thuis, omringd door zijn familie, in de vroege ochtend van 14 maart 2018. Hoewel hij een uitgesproken atheïst was, had de uitvaartplechtigheid op 31 maart (in besloten kring) in de universiteitskerk van Cambridge plaats. Ook onzinnige tradities zijn lastig uit te roeien... De as van de wetenschapper is bijgezet in de Westminster Abbey in Londen, dus vlakbij de resten van twee andere reuzen: Isaac Newton (wiens leerstoel hij had bezet) en Charles Darwin.

Betekenis voor de wetenschap

Hawking, die ten onrechte geen Nobelprijs kreeg, wordt wel eens de 21ste eeuwse Einstein genoemd. Hij is vooral bekend om zijn werk op het gebied van *zwarte gaten* en *singulariteiten in de kosmologie*¹⁾. Een belangrijke ontdekking van hem was dat een *singulariteit op het moment van de oerknal* in de algemene relativiteitstheorie onvermijdelijk was, anders is die theorie niet houdbaar. Een tweede belangrijke ontdekking was de *hawkingstraling*, die wordt uitgezonden door zwarte gaten en deze kan doen "verdampen" – wetenschappers hopen dit te bewijzen. Ook ontwikkelde Hawking het begrip *imaginaire tijd* in de kosmologie,

waarmee hij singulariteiten zoals bij de oerknal en in zwarte gaten hoopte te kunnen oplossen. Hij was kortom een waarachtige wetenschapper: altijd vóórder denkend en steeds bereid theorieën en opvattingen bij te stellen of zelfs geheel prijs te geven.

Hij was ook nog lid van, jawel: de Pauselijke Academie van Wetenschappen. Daar hoort een wetenschapper van de statuus van een Hawking niet thuis, zou je zeggen. Maar Hawking redeneerde kennelijk dat hij tot in het hol van de leeuw de onhoudbaarheid van een 'goddelijke schepping' moest aantonen en de werkelijkheid tegenover het (bij)geloof moest poneren – en dat deed hij dan ook onvermoeibaar.

Hoewel hij daarvoor al befaamd was, kreeg hij algemeen grote bekendheid na de uitgave van zijn boek *A Brief History of Time*, in het Nederlands *Het Heelal – Verleden en toekomst van ruimte en tijd*. (1988). Het werd een bestseller, waarin hij de toenmalige stand van zaken in de kosmologie beschreef. Het toenmalige Rotterdams Dagblad schreef een klein stukje onder de grappige titel "Nieuwe theorie: heelal was erwt" (RD 23 februari 1988).

Vlak voor zijn dood maar postuum in druk verschenen, poneerde hij de theorie dat er hoogstwaarschijnlijk meerdere heelallen zijn. En zo zorgde hij voor oneindig veel huiswerk voor wetenschappers...

Betekenis voor vrijdenkers

Zijn betekenis voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, seculieren, is misschien als volgt te omschrijven. Vrijdenken is meer dan het ontkennen van god, maar ook en vooral (1) verder denken dan gebruikelijk of dan door fatsoen of regels of theorieën wordt voorgeschreven en (2) het kritisch onderzoeken van om het even welke

theorie, omdat, om Multatuli te citeren, misschien niets geheel waar is en zelfs dat niet.

1) Een **singulariteit** is in de kosmologie een punt met een oneindig klein volume en een oneindig grote dichtheid. De ruimte-tijd is hier zo sterk gekromd, dat ruimte en tijd feitelijk ophouden te bestaan. Dit heeft o.m. tot gevolg dat ook de in de gewone natuurkunde geldende wetten in een singulariteit niet meer geldig zijn. Wellicht vinden er in of in de buurt van een singulariteit allerlei processen plaats die in de huidige exacte wetenschap nog onbekend zijn. Volgens de oerknaltheorie is ons heelal ontstaan uit een zeer klein punt, dat in de buurt van een singulariteit kwam. Een echte singulariteit was dit echter (vermoedelijk) niet. De algemene relativiteitstheorie veronderstelt verder voor het huidige heelal minstens twee soorten singulariteiten: het centrum van een *zwart gat* en zogeheten *naakte singulariteiten*, dat wil zeggen de zichtbare tegenhangers van zwarte gaten. Van het bestaan van dit laatste verschijnsel is men niet geheel overtuigd, maar er zijn sterke aanwijzingen dat er behalve zwarte gaten inderdaad ook naakte singulariteiten bestaan. (bron: Wikipedia)

Stephen Hawking, ca. 1982

Van platonische liefde tot celibaat

Seksuele onthouding in de klassieke oudheid

Anton van Hooff (mini-c.v. op pag. 10)

Vrijdenken is nooit alleen maar een kwestie van een persoonlijke overtuiging geweest, maar het was ook steeds een drijfveer voor maatschappelijk handelen. Zo is het christelijke taboe op lijkverbranding door toedoen van vrije geesten zo succesvol opgeruimd dat na een eeuw crematie in meer dan meer dan 64% van de sterfgevallen wordt toegepast.ⁱ Ook bij de seksuele bevrijding hebben vrijdenkers steeds in de voorste linies gestaan. Aletta

Jan van Eyck: Maria boodschap

Jacobs, die als eerste vrouwelijke arts haar seksegenoten aan contraceptiva hielp, werd in 1881 lid van *De Dageraad*, de oude naam van *De Vrije Gedachte*, die DVG tot de oudste nog bestaande vrijdenkersvereniging ter wereld maakt. Ook Leo Polak, icoon van de vrijdenkersbeweging in het interbellum, was een voorvechter van seksuele hervorming.ⁱⁱ

De Zonde

Als een natuurlijke zaak is vrijheid van seksueel verkeer tussen vrije mensen voor een vrijdenker vanzelfsprekend. Hij verbaast zich over de vele taboes die de religie oplegt. Terwijl er voor alle andere morele regels helemaal geen goddelijk gebod nodig is – zie het stuk van Sicco Polders elders in dit nummer – is de Zonde, met een hoofdletter, de *core business* van het geloof; men moet zich schuldig voelen ten

opzichte van een god als men toegeeft aan de lusten.

Hoe beklemmend de seksuele moraal van de kerk, in dit geval de rooms-katholieke, voor mijn ouders is geweest, heb ik me gerealiseerd toen ik als puber in de linnenkast een ontdekking deed. Ik weet niet meer waarom ik daar aan het grasduinen was, maar onder een zware stapel beddengoed verborgen, trof ik een brochure aan, *Periodieke onthouding*

volgens de methode Ogino-Knaus. Oh, daarom lagen er zes jaar tussen mijn geboorte en die van mijn broertje. Periodieke onthouding kon door de roomse beugel omdat er geen hulpmiddelen werden gebruikt om bevruchting te voorkomen. En tijdens de daad

werd niet verhinderd dat het zaad te bestemder plaatse kwam, wat wel gebeurde bij coïtus interruptus, populair aangeduid als ‘voor het zingen de kerk uitgaan’. Daarom, zo lees ik in een negentiende-eeuwse Latijnse biechthandleiding voor priesters, moest de vrouw onder liggen. Met een overvloed aan bijbelse en moraaltheologische argumenten wordt bewezen dat dit echt Gods favoriete standje is, maar er is een ‘tenzij’: alleen als de man zo zwaarlijvig was dat er levensgevaar voor de vrouw bestond, mocht van de door God gewilde positie worden afgeweken.

Paradox van de Moedermaagd

Katholieke ouders werden aangespoord om veel kinderen te krijgen, want zo hielpen zij God aan vele zielen van de door hem gewenste signatuur, namelijk de roomse. Daar was nu eenmaal seks voor nodig, maar

altijd met het oogmerk van bevruchting: periodieke onthouding was op het randje. Eigenlijk was Maria het ideaal; zij kreeg als maagd een kind. Christelijke denkers hebben zich het hoofd gebroken over de vraag of haar onge-repte staat ook na de bevalling bewaard was gebleven – waar maken theologen zich druk om! Voor ons was zij, zo baden wij, ‘altijd maagd’. Ik had toen geen idee wat een maagd was, maar Maria was het. Een van haar predicaten was – en is? – het oxymoronⁱⁱⁱ ‘Moedermaagd’.

Een van de taken van geestelijken was het om bij huisbezoek te informeren of het nog niet zover was. Waar bemoeiden zij zich mee? Het was zoals Wim Kan ooit in een oudejaarsconferentie zei: ‘Als je de sport niet bedrijft, moet je je niet met de regels bemoeien.’ Hun celibaat gaat terug op de verheerlijking van maagdelijkheid, ook van de man, in de late, christelijke oudheid.

Tijdelijke onthouding voor vrouwen

Zoals zoveel zaken in de oudheid kwam dat nieuwe ideaal niet uit de christelijke hemel vallen. Het christendom verabsoluteerde wat tot dan toe als marginaal verschijnsel of als boodschap van filosofen al eeuwen bestond; sommige wijsgeren bevalen terughoudendheid in het najagen van lusten aan en (tijdelijke) onthouding werd in sommige situaties voorgeschreven. Zo waren er heilige voorschriften dat tempels niet betreden mochten worden als men pas had gepaard. Seks binnen de tempel was helemaal taboe, een verbod dat het natuurlijk extra aantrekkelijk maakte om het daar wel te doen, zoals dat ook voor kerken geldt.^{iv} Aanhangers van bepaalde culten dienden zich tijdens bepaalde heilige dagen van seks te onthouden. In een gedicht van zijn bundel *Amores* beklagt Ovidius zich erover dat Ceres, nota bene godin van de vruchtbaarheid, ervoor zorgt dat het meisje alleen in bed ligt (4,10). Zelf was de

godin toch ook niet wars van de liefde. Haar feestdag vroeg dus juist om liefde, gezang en wijn, een voorloper van de Duitse uitdrukking *'Wein, Weib und Gesang'*. In een ander gedicht geeft Ovidius een heel andere draai aan religieuze onthouding: vrouwen die mannen aan het lijntje willen houden, moeten vaak hun gunsten aan de vrijer weigeren. 'Wend de ene keer hoofdpijn voor, een andere keer zal het Isis zijn die redenen levert' (*Amores* 1,8,73-74)

Vestaalse Maagden

De meest bekende heilige maagden waren natuurlijk de *Virgines Vestales*. Deze Vestaalse Maagden waren belast met het onderhouden van het vuur van de haardgodin Vesta. Ze werden door de Opperpriester gekozen uit de beste families, liefst van senatoriale status. Bij de uitverkiezing waren de meisjes tussen zes en tien jaar. Ze moesten uit een gaaf gezin komen, dat wil zeggen dat beide ouders nog leefden. Die moesten niet het stigma van een sla-venaafkomst in hun stamboom hebben en geen 'smerig beroep' (*sordidum negotium*) uitoefenen. De zes dienstdoende Vestales waren uit de vaderlijke macht ontslagen en konden zo over een eigen vermogen beschikken. Dat kon aanzienlijk zijn, wat bijdroeg aan hun maatschappelijke status, die sowieso al aanzienlijk was. Ze leefden samen in een complex bij het Forum Romanum, maar bepaald niet als opgesloten kloosterzusters; ze namen actief deel aan het openbare leven, waarin ze grote voorrechten genoten. Zo mochten ze in theaters en in de Circus Maximus^v plaatsnemen in het tribunevak voor senatoren. De prijs was dertig jaar kuisheid. Na hun diensttijd mochten ze dus trouwen, maar niets wijst erop dat ze dat doorgaans deden. Waarschijnlijk was hun de vrijheid te lief geworden. Schending van de kuisheid werd in beginsel door de Pontifex Maximus (opperpriester) – dus niet door een gerechtshof – gestraft met opsluiting in een afgesloten kerker. Deze was wel voorzien van bed, licht, voedsel en drinken om het leven nog enige tijd te rekken. Een directe terechtstelling werd als te sinister beschouwd.

Verlies van maagdelijkheid werd niet door inwendig onderzoek vastge-

steld. Dat kon ook niet als doorslaggevend gelden, omdat de klassieke oudheid het maagdenvlies letterlijk niet zag zitten. Bloeding bij de eerste geslachtsgemeenschap werd toegeschreven aan de forcering van de vagina.

Er was ook geen actief kuisheidstoezicht. Pas als in een crisistijd ongunstige verschijnselen aangaven dat Rome de gunst van de goden had verspeeld, werd gedacht aan zondige Vestalinnen. Dat gebeurde in Romes donkerste uur, toen het in 216 vC in de slag bij Cannae tegen Hannibal een heel leger had verspeeld. Twee Vestales werden verantwoordelijk gesteld en op de voorgeschreven wijze gestraft. Domitianus, die als de 'kale Nero' als een slechte keizer werd beschouwd^{vi}, maakte er een punt van de oude strikte zeden te herstellen. Daartoe liet hij de Vestalin Cornelia de traditionele straf ondergaan ondanks haar betuigingen van onschuld. Nero en Caracalla zouden zich vergrepen hebben aan een Vestaalse Maagd. Elegabalus, hoofdfiguur van Couperus' schitterende roman *De Berg van Licht*, ging in 220 een 'heilig huwelijk' aan met een jonge Vestalin om samen een goddelijk nageslacht in de wereld te zetten. In de loop der eeuwen kwam de kladerin: bij het teruglopende aanbod werden de kwaliteitseisen versoepeld. Het Vestaalse genootschap werd in 391 ontbonden door keizer Theodosius, die al in 380 het christendom tot de enig toegelaten godsdienst verklaarde. De laatste Groot-Vestalin bekeerde zich enkele jaren later tot het christendom. Of ze ook non werd, vertelt de geschiedenis niet.

Christelijke maagden

In deze tijd was zoiets als een nonnenwezen zich aan het ontwikkelen. Rond bisschoppelijke goeroes als Hiëronymus (ca 347 – 420) groepeerden zich weduwes en jonge vrouwen die afzagen van het huwelijk. Dat vrouwen die hun man hadden verloren, niet hertrouwden, lag wel in de lijn van Paulus' leer. Volgens hem was het eigenlijk beter helemaal van trouwen af te zien, zoals hij deed. Maar als de prikkel te groot was zodat men zich aan ontucht dreigde over te geven, moest het huwelijk de lust maar kanaliseren. Dat jonge vrouwen zich echter

Grafmonument van Phrasikleia (reconstructie)

verplichtten tot levenslange onthouding was nieuw. In het oude waardenpatroon was het een ramp geweest als een vrouw stierf voordat ze had kunnen trouwen en kinderen krijgen. Op grafinscripties wordt het maagd-zijn als een tragische omstandigheid vermeld in de verwachting dat dit ongeluk de voorbijgangers zou aangrijpen. Een heel vroeg voorbeeld van zo'n epitaaf is:

PHRASIKLEIA'S MONUMENT
MEISJE ZAL IK ALTIJD HETEN
IN PLAATS VAN HUWELIJK KREEG IK
VAN GODEN DIE NAAM^{vii}

Hoe anders is deze christelijke graftekst: HIER RUST LACINDA AAN GOD GEWIJD EN MAAGD

De leeftijd van Lacinda 'die in vrede stierf' is in de inscriptie weggefallen, dus kunnen we alleen maar vermoeden zij als 'aan god gewijde' vrijwillig maagd bleef.

Een epitaaf uit 524 laat geen ruimte voor twijfel: HIER RUST IN VREDE COLUMBA, MAAGD GEWIJD AAN GOD, DIE IN DE HEER PLUS MINUS NEGENTIG JAAR LEEFDE

Ene Helvia Tertia werd 32 jaar.
ALS GELOVIGE MAAGD RUST ZIJ IN
VREDE SAMEN MET DE HEILIGE
GELOVIGEN

Hof van de Vestaalse maagden in Rome (reconstructie)

MAAR ZIJ LEEFDE MET VIRGINIO SUO LICINIO, HAAR MAAGDELIJKE LICINIUS.

Platonische onthouding

Hier hebben we dus een stenen getuigenis van een maagdelijk huwelijk. Zo'n Jozefhuwelijk was in de heidense oudheid volstrekt onbestaanbaar. Nog meer dan bij de vrouw was het onvoorstelbaar dat de man van seks afzag. 'Geniet, maar met mate,' was de boodschap van de meeste levensfilosofen. Verslaafd te zijn aan de liefde stond wijsheid in de weg. Leefregel 41 uit het *Handboekje* van de stoicus Epiktetos (50 – ca 130) luidt: 'Het duidt op een gebrek aan levenskunst om te veel tijd te besteden aan de zaken van het lichaam, zoals veel te eten, veel te drinken, vaak naar het toilet te gaan en seks te hebben. Die dingen moet je als bijkomstigigheid doen: al je aandacht moet uitgaan naar je geest.' Zijn bewonderaar keizer-filosoof Marcus Aurelius (121–180) schreef als vermaning (6,13) aan zichzelf: 'Seks: wrijving van vliesje en een uitscheiding van een kwakje in een soort kramp.' Overigens bedreef keizer Marcus de sport wel. Samen met zijn Faustina zette hij minstens twaalf kinderen in de wereld.^{viii}

In het Griekse discours wordt bij liefde in de eerste plaats aan pederastie gedacht. In een eerdere bijdrage heb ik laten zien dat het hier wel om 'herenliefde' in de eigenlijk zin van het woord ging: een volwassen heer maakte een knaap willig. Van oudsher wordt deze knapenliefde en homoseksualiteit in het algemeen beschouwd als iets dat in de Helleense wereld doodnormaal was, vandaar het eufe-

mise 'l'amour grec'. Nog Gerard Reve zei de 'Griekse beginselen' te volgen. Vaak wordt naar Plato verwezen, maar hij is het juist die de onlichamelijk, 'platonische' liefde bepleit. Plato's spreekbuis Sokrates doet dat in de vermaarde dialoog *Symposion* nadat andere drinkebroers op hun manier de betekenis van de (pederastische) liefde hebben gezongen.

Hij onderscheidt een lichamelijke liefde, die zich richt op het bij

vrouwen verwekken van kinderen, van het zwanger willen zijn naar de ziel. Mensen die van dat streven vervuld zijn, willen, volwassen geworden, het schone voortbrengen en zoeken naar iemand op wie zij hun scheppingsdrang kunnen richten. Zij nemen de opvoeding van de jongere metgezel ter hand. 'Samen voeden en verzorgen zij wat er tussen hen is gegroeid. Daardoor hebben zij in feite een veel betere en krachtigere verhouding met elkaar dan men gewoonlijk met kinderen heeft.' Zij scheppen namelijk een onsterfelijk nageslacht.

Net als Sokrates is uitgesproken, komt Alkibiades ► dronken binnenstormen. Hij vertelt hoe hij Sokrates diverse malen had proberen te verleiden zoals met een privé-etentje thuis. Maar na de maaltijd ging hij meteen weg. De volgende keer hield hij Sokrates tot diep in de nacht aan de praat zodat hij wel bij hem moest overnachten. Ze lagen naast elkaar, het licht was uit, de dienaar weg. Alkibiades sloeg zijn armen om Sokrates maar 'in die nacht met Sokrates was er bij het opstaan niets meer voorgevallen dan er gebeurd zou zijn, na een nacht met mijn vader of grote broer.' Ook andere jongemannen had Sokrates zo 'bedrogen'. Zo is het begrip platonische liefde ontstaan.

Ging het wel om een louter spirituele verhouding? Ploutarchos (ca 46 – tot na 120) onderschrijft als late volgeling van Plato wel de opvatting dat liefde tot geestelijke gemeenschap hoort te komen, maar lichamelijke vereniging hoort wel bij de eerste fase. Dit stadium is te vergelijken met wat leraren meetkunde doen als leerlingen de concepten van ruimtelijke figuren niet kunnen bevatten; dan presenteren ze

hun modellen van bollen, kubussen en dodecaëders (twaalfvlakkers)^{ix}, een antiek voorbeeld van aanschouwelijk onderwijs.

Heilige eunuch of caelebs?

Er is dus gereede twijfel of platonische liefde in de oudheid wel zo onlichamelijk was. Bij de opkomende religieuze sekten uit het oosten, waartoe het christendom behoort, werd mannelijke onthouding heel zeker bedreven. De priesters van Kybele ontmanden zich demonstratief op Heilige Bloeddag, 24 maart. Zelfcastratie kwam ook bij christelijke extremisten voor. De meest notoire is Origenes (ca. 185 - 253/254). Op die manier 'knaap' te worden ging het rechtzinnige christendom echter te ver. Het was veel verdienstelijker dagelijks de strijd met de vleeselijke lusten aan te gaan. Afzien van seks was en is voor monniken en nonnen in de hele christelijke wereld verplicht. Voor priesters, ook wel aangeduid als 'wereldheren', is het celibaat binnen de rooms-katholieke

variant voorgeschreven. Allerlei argumenten werden en worden daarvoor aangevoerd, vooral het vrij zijn van familiale verplichtingen. De priester zou zo ook Jezus volgen, die als Jood boven de dertig nog niet getrouwd was. Beter is de verklaring dat het gaat

om lichaamsverachting. Als onderstroom bestond die al vroeg, bijvoorbeeld in het ideaal van de platonische liefde. Het christendom bracht de maagdencultus waarvan priester nu de celibataire slachtoffers zijn, althans voor zolang als het nog duurt. Bij het snel teruglopend priestertal zal ongetwijfeld over niet al te lange tijd worden ontdekt dat Jezus altijd al gewild heeft ook vrouwen priester werden en de priesters gezinnen moeten stichten. Zulk voortschrijdend inzicht

heet in kerkelijk jargon Voortgaande Openbaring.

i Voorlopige cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek laten zien dat het aantal overledenen in 2017 van 150.027 was. Hiervan werden 96.688 mensen gecremeerd.

ii 'Onze' leerstoel aan de Rijks Universiteit Groningen is naar hem genoemd.

iii Voor de lezer die de stijffiguren niet meer paraat heeft; twee tegenstrijdige begrippen worden aan elkaar gekoppeld: manwijf, echte imitatie, verplicht vrijwilligerswerk.

iv Op nieuwsjaardag 2010 verstoorde een paar op de galerij van de kerk in Rennertshofen door hun lustgeluiden de

gelovige gemeente die de rozenkrans aan het bidden was.

v Het Latijnse woord circus is mannelijk, vandaar het lidwoord de.

vi Zie mijn *Keizers van het Colosseum. Vespasianus, Titus en Domitianus*, Ambo/Anthos 2016².

vii Zie voor deze en andere aangrijpende grafteksten mijn *Sterven in stijl. Leven met de dood in de klassieke oudheid*, Ambo/Anthos 2015.

viii Mijn *Marcus Aurelius. De keizer-filosoof*, Ambo/Anthos 2012² legt de nadruk op Januskop van een heerser die deed wat des keizers was, maar ook wijsgeer wenste te zijn.

ix Een dodecaëder, of regelmatig twaalfvlak, is een ruimtelijke figuur met 12 vijfhoekige vlakken, 20 hoekpunten

en 30 ribben. Het is een van de vijf regelmatige veelvlakken in drie dimensies. Uit de Romeinse tijd zijn er ongeveer honderd opgedoken, maar dan met knoppen op alle snijpunten en ronde gaten in de vlakken. Twee gave exemplaren worden bewaard in het Rijksmuseum voor Oudheden, Leiden, gevonden in respectievelijk Elst (Gld.) en de terp van Hartwerd. Een fragment, ook in het RMO, dook op in de Waal bij Nijmegen. Ook het Gallo-Romeins Museum van Tongeren heeft er een. De functie is onduidelijk; het zou een verwijzing naar de ether kunnen zijn, maar een recente hypothese is dat het een hulpmiddel bij het punniken van handschoenen was!

UIT DE OUDE DOOS GOD IS HET KWAAD (7, slot)

DOOR
A.L. CONSTANDSE
1924

UITGAVE HOOFDBESTUURS BROCHUREHANDEL
"DE DAGERAAD" L. TORENSTRAAT 22, ROTTERDAM

[Deze Dageraad-brochure is gedigitaliseerd door René van Elst, november 2017. De spelling is precies overgenomen; enkele evidente zelffoutjes zijn gecorrigeerd. De nummers tussen [ ] zijn de paginanummers (telkens bovenaan de pagina) van de brochure. De tegen Constandse gerichte brochure van Dr. A.H. de Hartog, "De glorie der religie", waarnaar af en toe verwezen wordt, is te lezen en als pdf-document te downloaden hier: <http://www.delpher.nl/nl/boeken/view?coll=boeken&identifier=MMUBVU05:000000530>]

Er zijn uit den bijbel een lange reeks citaten aan te halen over de goddelijkheid van alle gezag.¹⁾ "Alle ziel zij de machten over haar gesteld onderdanig, want er is geen gezag dan van god en de machten die er zijn, zijn door god gewild." (Rom. 13:1). God als gezaghebber vinden we trouwens reeds in een aan Clementius van Rome toegeschreven brief²⁾ uit den aanvang der tweede eeuw aan de opgestane gemeente te Corinthe, waarin de soldaat als ideaal wordt gesteld. "Laten wij de soldaten beschouwen, die onder onze soevereinen dienen: met welk een orde, welk

een stiptheid, welk een onderdanigheid voeren zij uit wat hun wordt bevolen." En voorts: "De grooten kunnen niet bestaan zonder de kleinen noch de kleinen zonder de grooten. Laat ieder onderworpen zijn aan zijn naaste volgens den rang, waarin de genade van christus hem heeft geplaatst. Laat de sterke den zwakke niet verwaarlozen, maar laat de zwakke den sterke toch eerbiedigen. Laat de rijke barmhartig zijn jegens den arme, maar laat de arme god danken, dat deze hem iemand gegeven heeft, om aan zijn behoeften tegemoet te komen!" De brief eindigt met een gebed voor de vorsten "opdat we hun onderdanig zijn."

De prediking des doods, door het staatsmilitarisme, vond in den godsdienst haar twee grondslagen: ontkenning van het levensgeluk en hiernamaalsprediking. In het teken des kruizes overwonnen Constantijn de Groote en maarschalk Foch. In Frankrijk was het Lichtenberger die uitriep: "Moeders in de rouw, uw kinderen zijn levend onder de levenden", Viviani die schreeuwde: "Ze zijn niet gestorven om beklagd, maar om benijd te worden" en zelfs Gustave Hervé begeleid door Clemenceau sprak van "eeuwig leven". Inderdaad was de kerk steeds het geestelijk zwaard der staten en god de ware agent van politie³⁾. Alle kruistochten

1) Spreuken 8 : 15 — Titus 3:1 — 1 Petrus 2:1 — Psalm 97 : 2.

2) Ernest Renan: L'évangile.

3) Multatuli: Geschiedenissen van gezag.

[29] en oorlogen zijn gevoerd in "gods naam", in naam van "den oppersten krijgshoofd", "den heer der heerscharen", waardoor ieder volk zich uitverkoren waande. "De goddelijke zending van Duitsland is de kruisiging der menscheit. Bij gevolg is het de plicht der Deutsche soldaten, de tegenstanders zonder mededoogen te treffen. (Philips) Wij moeten de Engelschen, Franschen en Russen met alle mogelijke middelen bestrijden, hun lijden moet ons aangenaam zijn . . ." (Loebel.) Een gebed van Dietrich Vorwerk bidt: "Leidt ons niet in de verzoeking, dat we in onzen toorn te tam zouden zijn in het uitvoeren van uw

goddelijken wil." "Vergeet niet, dat het Deutsche volk door god is uitverkoren," raast de Deutsche keizer over zijn "ouden Deutschen nationalen god". En Fransche bisschoppen verheffen Jezus tot Fransch patriot en god tot een hater der Duitschers: hij wordt vice-versa getransporteerd en aangewend, de almachtige!

Men dient god, om er zich van te bedienen. En men bedient zich van hem in de tegennatuurlijke handeling. Zoodra een beginsel wordt opgedrongen dat tegen de natuurlijke zeden indruischt, behoeft het een sanctie, een bekrachtiging, een heiliging. Alle sacramenten, aflaten, biechten en dgl. bij de R.K. berusten op het beginsel, dat onder dekkende vergiffenis der kerk en haar erkenning als goddelijke instelling alles is geoorloofd. Het zegenen der wapens en het bidden voor vaderland en vorst duidt op het inroepen van niet-natuurlijke en niet-menschelijke principes ter verstoring eener natuurlijk menschelijke gesteldheid. Deze methode blijft onzedelijk, ook al zou de goddelijke sanctie worden aangewend tot daden, die wel menschelijk zijn. Immers wordt er mee beoogd te suggereeren, dat op zichzelf het menschelijke geen waarde heeft.

Behalve het inroepen van de goddelijke bekrachtiging wordt herhaaldelijk de invloed en de macht der traditie aangewend in het propageeren van het *bijbel-lezen*. Welnu, in het volksleven *is de bijbel een vloek geweest*. Hij heeft alle nieuwe gedachten verstikt indien ze niet gedekt werden door een tekst. Hij heeft de politieke huichelarij voortgebracht, om iedere handeling te bekrachtigen met bijbelwoorden, welke er niets mee hadden uit te staan. Hij heeft bevorderd, dat er tot in het oneindige gesold is met aftandsche vogelverschrikkers van 2000 jaar terug, met alle domme bekrompenheid, ruwe wreedheid en onmenselijke propaganda. Zelfs een geloovige heeft er over geschreven: Friedrich Delitzsch schreef zijn "Die grosse Täuschung"¹⁾ een boek dat veel rumoer heeft verwekt, en waarin niet alleen de historische critiek vernietigend is (welke trouwens ook A. Kuenen reeds

1) In het Hollandsch bewerkt door H. Bakels als "De groote begoocheling".

[30] gaf) en de leugens worden opgespoord, maar waarin niet het minst de wreedheid wordt gegipt. In Deuteronomium is er voortdurend sprake van verdelging, uitmoording, verwoesting. De profeten zijn moorddadige ophitsers, de psalmen schreeuwen om wraak. Abraham leent tweemaal zijn vrouw uit om zich rijk te stelen en Izaak volgt hem na. En god is met den verrader der vrouweneer en met den bedrieger! De schrijver – die ongelukkigerwijze niet vrij schijnt van anti-semitisme – stelt Babel veel hoger dan de Bijbel, en terecht. Elia doet 450 Baäl-priesters uitroeien en de bloeddorst van Eliza kent geen grenzen, evenmin als die van Jehu. Leugen, bedrog, roof en doodslag zijn profetische deugden. Het nieuwe testament is niet veel zedelijker. Hellestraf, heldreigementen, vrouwenbelediging, vrees voor het laatste oordeel, kastijding van het vleesch – ze zijn even zoovele leeringen der onnatuurlijkheid. En de schade, welke de Bijbel gedaan heeft aan de ziel van het kind is nog onberekenbaarder dan die welke hij bezorgde aan de zeden der ouderen.

Men kan dit alles erkennen en zelfs toegeven, dat de godsdienst waarlijk niet het schoonste en edelste heeft gebracht en... toch eenig "wordend" godsbegrip handhaven in aanbidding van den komenden tijd, van het Onbekende, en dit "goddelijk" noemen. Spencer heeft reeds zoo juist gezegd, dat indien er een grens is aan onze kennis, niemand weet óf achter die grens iets kenbaars is en zoo ja, of het dan wel vereeringswaard is. Wellicht is het een haard voor het leelijke, het besmettelijke, het zieke. Vertrouwen daarin hebben is onmogelijk. Wij hebben slechts vertrouwen in wat we kennen in zijn werking als nuttig of lustgevend, en derhalve hebben we geen vertrouwen in het Al, dat het schadelijke en smartelijke voortbrengt, doch slechts in onze eigen kracht om dit leed te overwinnen door ons vermogen tot geluk. En juist hierin blijkt godsdienst onze grootste vijand: als de pokken ons bezoeken en Ds. Kersten predikt, ze te verdragen omdat ze door god gewild zijn, krijgt de wetenschap der inenting een slag in het gelaat. Als Ds. Wisse den bliksem toejuicht als straf en roede gods, vindt hier de wetenschap der bliksemafleiding haar waren vijand in den godsdienst. *Godsdienst* is: te prediken, dat "god" ons bezoekt met ziekten, oorlog en smart – *wetenschap* is: te toonen, hoe geneswijzen, politiek-economische actie en scheppend verzet den mensch vermogen te redden. De godsdienstige bidt, vertrouwt en lijdt of sterft. De ongeloovige handelt, weerstaat – en leeft. En indien de meeste "geloovigen" zuiver als atheïsten handelen, meer vertrouwen op

[31] den geneesheer dan op den predikant, meer op de wetenschap dan op god – dan toont dit slechts – nu meer dan 8 pCt. der Nederlanders tot geen kerkgenootschap behooren en van de Amsterdamsche Hervormde gemeente, die voor een finantieel en moreel bankroet staat, nog slechts 4 pCt. der leden ter kerke gaat! – hoe het geloof verzwakt en ervaring en rede winnen.

Het is de grootste verdienste der wetenschap, niet te blijven stilstaan bij haar beperktheid, doch moedig verder te streven in het verklaren en toepassen der nieuw-ontdekte feiten. Meer en meer beseft de wetenschap, dat ze vóór alles de feiten, hun oorzaken en gevolgen te bestudeeren heeft, opdat ze op steeds grootere gebieden licht kan verspreiden. Het beeld, dat de wetenschap ontwerpt van de werkelijkheid, is derhalve in voortdurenden groei, haar conclusies worden steeds vollediger, de samenhang welke zij ontdekt wordt immer onder nieuwe regels gevat. Doch haar methode is gegeven: het herleiden van een feit tot zijn oorzaak en het leeren kennen van de wijze, waarop de oorzaak kan worden versterkt of vernietigd. Zij leidt den mensch tot een wijsbegeerte, welke de kunst wil kennen, in hevige schoonheid te leven inplaats van geleidelijk zelfmoord te plegen in naam van een god!

De door ons gepropageerde waarheid, dat god en dood eenzelfde begrip verbeelden, is door de socialisten nimmer vergeten. Het was P.J. Proudhon, die in zijn "Filosofie der Ellende" het godsbegrip terugdrong als *het kwaad, als ontzieling, ontzinning, onteigening*. En wanneer hij ziet, hoe in zijn ellende de mensch zich berustend de blinddoek voor de oogen bindt, schrijft hij deze schitterende en aandoenlijke woorden: "Noodzaak van den oorlog met

mezelf en mijn naaste, ziedaar o god, opperste vader, wat ge voor *ons* geluk en *uw* glorie gedaan hebt. Ziedaar, wat uw wil en bestuur was. Ziedaar het brood, met bloed en tranen doorweekt, waarmee ge ons hebt gevoed... We waren als nietswaardigen voor uw onzichtbare majesteit, wie we den hemel tot baldakijn en de aarde tot voetbank gaven. *En nu zijt ge onttroond en gebroken*. Uw naam, zoo lang het laatste woord van den geleerde, de heiliging van den

rechter, de kracht van den vorst, de hoop van den arme, de toevlucht voor den berouwvollen zondaar – welnu, deze onuitsprekelijke naam, voortaan overgelaten aan de minachting en de vervloeking, zal uitgefloten worden onder de menschen, want god – dat is dwaasheid en lafheid; god, dat is schijnheiligheid en leugen; god dat is tyrannie en ellende – GOD IS HET KWAAD."

Jan. 1924.

UIT DE OUDE DOOS

Is het atheïsme onzedelijk?

Ferdinand Domela Nieuwenhuis

In 1927 gaf het hoofdbestuur van de vereniging "De Dageraad" een brochure IS HET ATHEÏSME ONZEDELIIK? uit, die wij hier reproduceren. Met onzedelijk is bedoeld: immoreel. Als auteur staat slechts aan het slot F.D.N. vermeld; daarin herkennen wij direct niemand minder dan de sociaal-anarchist en ex-predikant Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919). Hij trekt fel van leer tegen gangbare beschuldigingen aan het adres van het atheïsme. Opmerkelijk is dat hij hierbij ook naar bijbelwoorden verwijst die zijn betoog ondersteunen, i.c. uit Jesaja en Mattheus, alsof die historisch en van belang zijn.

De redactie heeft aan de noten er enkele toegevoegd.

Een veelvuldige beschuldiging die ingebracht wordt tegen het atheïsme is deze, dat het onzedelijk is. De redeneering die aan die beschuldiging ten grondslag ligt is deze: Zonder godsdienst kan er geen zedelijkheid bestaan en dus waar het atheïsme gebroken heeft met allen godsdienst, daar is de zedelijkheid ondermijnd om geheel in elkaar te zakken.

Maar waar is het bewijs?

Men neemt eenvoudig aan, wat bewezen moet worden en zoo maakt men zich wat heel gemakkelijk van de zaak af.

Zijn alle atheïsten dan onzedelijk? Zijn alle godsdienstige lieden zedelijk?

Wij zouden wel eens willen weten wie bevestigend durft antwoorden op deze beide vragen.

Met het oog op de werkelijkheid vinden wij het brutaal om zoo iets te durven beweren.

Of toont eens een godsdienst, welken ook, die niet een schuldregister van onzedelijke daden op zijn rekening heeft staan. Waar is hij? En toch aan de vruchten kent men den boom. Als dus de zedelijkheid de vrucht is van den godsdienst, dan moeten godsdienstige lieden daarvan het bewijs leveren, zoodat hun daden beter zijn dan die van anderen, dan moet de geschiedenis der godsdiensten tevens de geschiedenis der zedelijkheid zijn.

Is dat zoo?

Slaat het geschiedboek van den joodschen godsdienst op met zijn wrekenen God, die aanraadt te liegen, te bedriegen, te stelen en te moorden. Elke bladzijde schier van het Oude

Testament strekt ten bewijze dat de door de joden gemaakte God een raadgever is op den weg der onzedelijkheid. Zijn eigen geboden overtreedt hij slag op slag. En meent niet, dat de joodsche godsdienst achterstaat bij andere, zoodat deze de verklaring geeft van de slechtheden der joden, want dan vergist men zich deerlijk. Integendeel, de wetgeving der joden wordt gedragen door een geest van menschlievendheid en barmhartigheid, zooals ze elders zelden voorkomen, zooals onze wetten na zooveel eeuwen nog lang niet betoonen.

Toch is er géén zonde, die zich niet op een bijbeltekst kan beroepen, om te bewijzen dat zij een deugd is!

En het christendom, is dat soms beter?

Maar hoeveel bladzijden in de geschiedboeken daarvan zijn niet met bloed geschreven!

Buitendien, zooveel sekten zooveel goden, en in naam van zijn God slaat men elkander dood, benadeelt men elkander en maakt men heel broederlijk zijn medemenschen broodeloos, zonder enig gewetensbezwaar.

Waren het niet steeds de priesters die den godsdienst maakten tot een uiterlijken vormendienst, zoodat meer gelet werd op het nakomen van allerlei geboden en voorschriften, dan op leefwijze des menschen?

Het was daarom dat Jesaja de profeet reeds verwijtend en waarschuwend optrad tegen de priesters van zijn tijd, door te zeggen (Jes. 1:11—18):

"Wat baat mij de menigte uwer offers? spreekt de Heer; ik ben verzadigd van de brandoffers der rammen en van het vet van het gemeste vee, ik heb geen lust aan het bloed der varren, der lammeren en der bokken.

Of gij al komt om voor mij te verschijnen, wie eischt dit van uw handen, dat gij mijn voorhof betreedt?

Brengt niet meer te vergeefs spijsoffers; het reukwerk is mij een gruwel, de nieuwemaan-feesten en de sabbaten waarop gij samenkomt en moeite en angst hebt, kan ik niet dulden.

Mijn ziel haat uwe nieuwemaan-feesten en hoogtijden; zij zijn mij tot een last, ik ben moede ze te dragen.

En of gij uw handen al uitbreidt, ik verberg nogthans mijn oogen voor u en of gij al veel bidt, ik hoor toch niet naar u, want uw handen zijn vol bloed. Wascht u, reinigt u, doet

uw boos gedrag voor mijn oogen weg, laat af van het kwaad; leert het goede doen, tracht naar recht, helpt den verdrukte, doet den wees recht en helpt de zaak der weduw. Komt dan en laat ons tezamen richten, spreekt de Heer: al waren uwe zonden dan bloedrood, zij zullen nogthans sneeuw wit worden en al waren zij rood als karmozijn, zij zullen nogthans als wol worden".

Dus de stipte vervulling der voorgeschreven godsdienstige gebruiken geeft niet de minste waarborg voor het volbrengen zijner zedelijke verplichtingen. Maar hoe kan de zedelijkheid dan worden aangemerkt als een vrucht, een gevolg van den godsdienst?

Scherper kan die bewering al moeilijk worden tegengesproken. En was het niet Jezus, die in zijn klassieke strafrede tot Fariseën, priesters en schriftgeleerden precies hetzelfde zei? Vlijmender, scherper kunnen de priesters nooit gegeeseld worden dan in de woorden van Mattheus XXIII.

Hoort slechts:

"Wee u, schriftgeleerden en Fariseën, gij huichelaars, gij die wel uw tienden betaalt van de munte, de dille en den komijn, maar het voornaamste nalaat in de wet, nl. de rechtvaardigheid, de barmhartigheid en de oprechtheid.

Dit moest men doen en het andere niet nalaten.

Gij, verblinde leidslieden, gij die de mug uitzuigt en de kameel inzwelgt.

Wee u, schriftgeleerden en Fariseën, gij huichelaars, gij die de bekens en schotels van buiten rein houdt, van binnen zijn ze vol roof en gulzigheid.

Gij blinde Fariseër, reinig eerst het binnenste van den beker en den schotel, opdat ook het buitenste rein worde.

Wee u, schriftgeleerden en Fariseën, gij huichelaars, gij die gelijk zijt aan de gewitte graven, die van buiten schoon schijnen, maar van binnen zijn ze vol doodsbeenderen en allerlei onreinheid.

Alzoo ook gij: Van buiten schijnt gij voor de menschen vroom, maar van binnen zijt gij vol geveinsdheid en ondeugd."

Men ziet hoe de godsdienstige nauwgezetheid volgens een Jesaja, een Jezus en zooveel anderen nog geenszins het bewijs leverde voor zedelijkheid in handel en wandel.

Hoe komt het ook anders dat priester en huichelaar bijna woorden van gelijke beteekenis zijn geworden? Waarom worden de priesters steeds voorgesteld als menschen, die "wel zware en ondragelijke lasten tezamen binden en ze den menschen op den schouders leggen, maar ze zelve niet met een vinger aanraken?" Waarom wordt hun steeds voor de voeten geworpen, dat "zij het wel zeggen, maar niet doen", dat "men naar hunne werken niet moet doen?"

Ziet naar de wereld rondom u, die toch christelijk heet, het werk der priesters gedurende 18 eeuwen, en vraagt dan of zij soms een toonbeeld kan genoemd worden van rechtvaardigheid, waarheid, eerlijkheid en goede trouw! Begint met de machthebbers, die spelen met alle eeden, in welken vorm ook, om anderen te misleiden, die zichzelf tot welvaren brengen, al is het op de puinhoopen van het geluk van zoovele kleinen, gedoemd om het onderspit te delven en prijsgegeven aan de lagen der grooten onder begunstiging van wetten en politiek. Daalt af in alle kringen der maatschappij en antwoordt eens

op de vraag of de paarden, die den haver verdienen, hem ook krijgen en zoo niet, dan komt dat alles anderen ten goede, die het niet verdienen. En wat is dit anders dan het brood te ontstelen uit den mond zijner mede-christenen?

Komaan, hoort niet ons oordeel, want wij zijn maar ongeloovigen en dus onzedelijk, neen laat een christen het oordeel eens mededeelen, dat hij gedwongen is onder de macht der onweersprekelijke feiten te vellen over deze onze maatschappij.

"Generaal" Booth van het Heilsleger schrijft:

"Als in een der straten van Londen het paard van een huurkoetsier struikelt en valt, hetzij door vermoeienis, hetzij door zorgeloosheid, hetzij door koppigheid, en te midden van al het gerij uitgestrekt ligt, dan wordt er niet een prijsvraag uitgeschreven of geen debat geopend, hoe het wel kwam, dat het beest gestruikeld is, eer dat wij beproeven het dier op de been te helpen. Het huurpaard is een heel passend beeld voor het arme uitgeputte deel der menschheid. Valt het, dan is dit meestal te wijten aan **te veel werk en te weinig voedsel**. Als gij het op de been helpt, zonder zijn omstandigheden te veranderen, kan het tot niets anders zijn dan het aan een herhalen van zijn smarten bloot te stellen. Maar toch in elk geval, het eerste wat ge doen moet, is het op de been te helpen. Het viel misschien door te veel werk of door te weinig voedsel; of misschien was het wel geheel en al eigen schuld dat het gevallen is, dat het zijn knieën gekneusd en het lemoeni gebroken heeft; maar dat is van later zorg, op de been helpen gaat vóór alles; al was het niet om zijnentwil, dan toch om belemmering van het verkeer te voorkomen. Zie, hoe aller aandacht erop gevestigd is, om het weer op de been te helpen. Men neemt het 't haam af, het tuig wordt losgesept, zelfs als het noodig is losgesneden, alles wordt in het werk gesteld om het weer op de been te helpen. En dan wordt het weer voorgespannen en nog eens en weer eens tot zijn gewone taak aan 't werk gesteld. Dit is de eerste der beide regels, die voor het huurpaard gelden. De tweede is dat ieder dezer paarden in Londen drie dingen heeft: **Een schuilplaats voor den nacht, voedsel voor zijn maag, en zooveel werk, dat hij met arbeid zijn voedsel verdient**. Dit zijn de drie punten, die als het „recht van het huurpaard" gelden. Als het valt, wordt 't weer op de been geholpen en zoolang 't leeft, heeft het **voedsel**, een **onderdak** en **werk**. Al is dit nu ook een lage standaard, toch zijn er millioenen — letterlijk millioenen van onze medemenschen in dit land, die dezen levensstandaard onmogelijk kunnen bereiken. Kan wat van rechtswege aan huurpaarden toekomt, ook het deel worden van menscheelijke wezens? Ik voor mij zeg: **Ja**. De standaard, die voor het huurpaard geldt, kan op dezelfde voorwaarden als voor de dieren, ook een maatstaf zijn voor menschen".

Als een christen zoo oordeelt over de christelijke maatschappij, dan zou het toch geraden mogen heeten van christelijke zijde een toontje lager aan te stemmen en vooral niet de aanmatiging te begaan om het voor te stellen alsof de godsdienst zoo'n zegenrijken, verzedelijkende invloed uitoefende op de menschheid! Het recht van het Londensche huurpaard, het niet bereikte ideaal van den mensch, zoogenaamd gescha-

pen „naar Gods beeld", is het niet meer dan erg? Getuigt het van hooge zedelijkheid als men voor de waarheid van den christelijken godsdienst kan komen aandragen met 25 bewijzen, die allen getuigenis afleggen van de meest geraffineerde, barbaarsche en mensch-onteerende martelingen, door de kerk als zoodanig toegepast op zoogenaamde ketters, d. i. op andersdenkenden? Foltertangen, martelkragen, duim- en beenschroeven, spaansche kragen, een soort halssieraad met ijzeren pennen aan de binnenzijde, rekgalg waaraan men met één arm werd gehangen met een gewicht aan de beenen, spaansche laarzen, zijnde rood gloeiend gemaakte ijzeren laarzen, die volgegoten werden met gesmolten lood als de "schuldige" er zijn voet had ingezet, radbraken, de zoogenaamde "IJzeren Maagd", een pop van hout en ijzer, die van voren open ging en van binnen voorzien was van ijzeren punten van zeven a acht duim lengte en scherp als bajonetten, de brandstapel, enz. enz. — Zietdaar de zedelijke bewijzen van den godsdienst der liefde! En dat durft praten van onzedelijkheid!

Vraagt eens naar de "heiligheid van het huwelijk" in de christelijke staten en achter den huichelachtigen schijn, die veelal bewaard wordt, opent zich een werkelijkheid, die alleszins reden geeft tot afkeuring. Hoeveel familieschandalen komen er niet aan het daglicht en hoevele andere, waarschijnlijk veel meer, worden in het verborgen afgespeeld? Men acht zich verheven boven andere volkeren wegens de monogamie, het leven van één man en één vrouw in huwelijk, maar men heeft de prostitutie als aanvulling van dat huwelijk wettelijk erkend en gereguleerd, terwijl het huwelijk zelf niet veel anders is dan gewettigde prostitutie.

Vraagt eens naar den regel in handel en wandel, waar men elkanders bestaan belaagt en ondermijnt, om de vuilste hartstochten te ontketenen en den oorlog van allen tegen allen als natuurlijk huldigt. Men moordt elkaar niet als in die donkere tijden van weleer op den openbaren weg, men doet het nu in stilte, veilig zittende op zijn kantoor, door middel van wisseltjes, hooge percenten en woekerwinsten.

Indien er iemand is, die den moed heeft om te zeggen, dat onze christelijke maatschappij gedragen wordt door de beginselen van recht en waarheid en liefde, dat hij optrede en aanwijze waar hij daarvan ook maar de sporen kan zien. Met Büchner in zijn eersten druk van „Kracht en Stof"ⁱⁱⁱ zeggen wij: "en eindelijk zie men iets nauwkeuriger in de mensche-lijke maatschappij zelve rond en vrage zich af of deze handelt uit zedelijke beginselen, ja of neen. Is zij niet werkelijk een **bellum omnium contra omnes** (een oorlog van allen tegen allen)? Een algemeene wedstrijd, waarin de een den ander niet tracht te overwinnen, maar te vernietigen? Zou men er niet van kunnen zeggen, wat Burmeister zegt van de Brazilianen: "ieder doet, wat hij meent ongestraft te kunnen doen, bedriegt, benadeelt en exploiteert zijn naaste zooveel hij kan, in de overtuiging dat men hem evenmin ontziet."^{iv}

En men verwijze ons niet naar het verleden.

De bloeitijd toch van den godsdienst was steeds het tijdperk waarin het peil van zedelijkheid bij het volk het laagst stond. Niet achter ons ligt de betere tijd, waarnaar wij ons moeten uitstrekken, neen, voor ons in de toekomst en wij moeten in het heden werken, om haar te helpen verhaasten.

Het Kains merk, dat gedrukt staat op onze christelijke maatschappij met haar: **ben ik mijn broeders hoeder?** moet

afgewischt worden door den vuurdoop der liefde, waardoor het zal worden: **allen voor één en één voor allen**, want wij zijn te zamen één adelijk geslacht van broeders en zusters, **mijn** land is uw land, **mijn** recht is uw recht, er bestaat slechts één recht, dat steunt op de gelijkheid van allen.

Wilt gij een enkel bewijs van het gehucheld spel, dat de christenen spelen met hun christendom? Jaarlijks vieren zij hun Kerstfeest, het geboortefeest van Jezus, den "vredevorst" en dan ruischen door de ruime kerkgewelven de schoone toonen van het: Vrede op aarde! In de menschen een welbehagen! En dat durven christenen aanheffen, die tot aan de tanden gewapend staan en die letterlijk verslonden worden door het militarisme!

Dat hoort men uit den mond van menschen, die toestaan dat in Europa alleen ruim 2150 batterijen met 13.250 kanonnen worden gevonden, met het doel elkander te vermoorden, dat legers onderhouden worden, die in oorlogstijd gebracht kunnen worden tot ruim 18 millioen manschappen, verkeerende in den bloeitijd des levens! Jaarlijks moeten de volkeren bloeden door een opbrengst van ongeveer 2900 millioen, gepompt uit hun armoede en ellende! En dan nog de schatten, die voor de vloot worden besteed!

Men predikt vrede met den mond en intusschen men zoekt zijn kracht in algemeene wapening onder toestemming en zegening der christelijk geestelijke heeren! In menschen een welbehagen!

In welke menschen?

In die hongerlijders, die aan alles letterlijk gebrek hebben?

Bezoekt onze achterbuurten, waar de arbeiders gestopt worden in krotten en sloppen, te ellendig dan dat de rijken hun paarden erin verblijf zouden laten houden en gij zult met bitterheid en wrevel vervuld worden over zooveel laagheid en huichelarij, om van welbehagen in menschen te durven zingen of spreken, terwijl men zijn medemenschen, zijn broers en zusters zoo laat leven en wonen.

In ons rijke Nederland bedroeg het officieel verslag over het Armwezen in 1888 het aantal der bedeelden 154.424 hoofden van gezinnen en 73.334 eenloopende personen.

Hieronder werden niet begrepen de personen, die ondersteuning kregen van partikulieren, niet de verpleegden en zieken in zoogenaamde inrichtingen van liefdadigheid, niet de kraamvrouwen die verpleegd werden op algemeene kosten of onderstand genoten van weldadigheidsgenootschappen. Dus het cijfer is veel te laag.

Maar rekenen wij eens even.

154.424 hoofden van huisgezinnen — wat beteekent dat koude, dorre cijfer?

Een gezin kunnen wij gemiddeld stellen op man, vrouw en drie kinderen, dus vijf personen.

Elk hoofd van een huisgezin vertegenwoordigt dus vijf personen.

Vermenigvuldigt dus:

$154.424 \times 5 = 777.120$ personen.

Verder hadden wij 73.334 eenloopende personen.

Telt dus op:

$777.120 + 73.334 = 850.454$ personen. **Achthonderd vijftig duizend, vierhonderd vier en vijftig menschen dus.**

De bevolking van ons land bestond in dit jaar uit 4.511.415 personen.

Deelt dus het cijfer der bedeelden op dat der bewoners.

Wat krijgt gij dan? Vijf.

Dat wil zeggen: **van elke vijf mensen één bedeed!**^{iv}.

De bedeeden zijn natuurlijk degenen, die ten prooi zijn aan den uitersten nood en de ergste ontbering!

En dan bedekken de christenleeraars hun aangezicht niet van schaamte en durven zij nog jaarlijks het kerstevangelie prediken en spreken van: in menschen een welbehagen!

Is er één heidensch land waar de toestand zoo schandelijk is als in onze christenstaten?

En dat durft spreken van de zedelijke werking van het christendom!

Bovendien de heele christelijke zedeleer steunt op een valschen grondslag. Waarom moet men braaf zijn? Waarom moet men het slechte nalaten? "Wijl God het ziet" — dat is schering en inslag. Dus uit vrees voor straf of uit hoop op belooning. Maar dat is een onzedelijke grondslag, en een zedeleer die uitgaat van een onzedelijk standpunt veroordeelt zich zelve en is niets waard. Volkomen juist is het gezegde van den dichter:

Ik zie niet in waartoe een God ons dient in 't scheiden van 't booze en 't goede. Integendeel! Wie 't goede doet opdat een God hem loonen zou, maakt juist daardoor het goede tot iets kwaads, tot handel. En wie boosheid vliedt uit vrees voor de ongenade van dien God, is... laf!

Het atheïsme onzedelijk! En dat durft de christen zeggen, terwijl hij zelf de grooten der aarde niet aandurft, terwijl hij de zonden ontziet door de rijken bedreven! Getuigt niet een Theodore Parker in zijn toespraken:

"van den kansel de volkszonden te bespreken en openbare ongerechtigheden te bestrijden, dat heet ongepast. Van de zonden in den handel mag men geen gewag maken in handelssteden. In tijden van oorlog mogen de leeraren niet als verdedigers van den vrede optreden. Waarom niet? Omdat het zonden zijn van dezen tijd en omdat Jezus' koninkrijk "niet van deze wereld is". Er wordt gezegd dat men de zonden van onzen tijd niet op den kansel moet aanroeren, omdat het gevoel van de hoorders daardoor geschokt zou worden en zij zodoende gestoord worden in hun lieflijke, zoete rust, waaraan zij gewoon zijn geraakt. Men moet het evangelie prediken — zegt men dan. En daarmee bedoelt men dan de gewone stellingen die niemands geweten zouden overtuigen; het uitpersen van eenige gemoedelijkheid om deze vervolgens af te tappen in de oude lederen zakken der kerk."

Hij zag het in, dat "de wetboeken de geloofsbelijdenissen zijn van een volk, dat de nieuwsbladen de ware lofliederen zingen en den eeredienst van den dag leveren. Wat baat het of de priester ons christenen noemt, terwijl de nieuwsbladen en de congressen ons ontrouw bevinden? Het maatschappelijk sakrament van den godsdienst is rechtvaardigheid jegens allen die in de maatschappij verkeerden, eerlijkheid in den handel en in den veldarbeid, in de vriendschap en in de filantropie, in de hulp die de sterke als godsdienstig mensch aan den zwakke biedt. Zorg te dragen voor het lichaam en de ziel van den naaste, zietdaar het ware sakrament".

Voorwaar, wanneer men den menschen toevoegt: gij gedraagt u als christenen, dan is dat geen lof, maar een blaam. En mochten atheïsten zich schuldig maken aan het-geen de

geloovers steeds doen, wie zal dan kunnen bewijzen, dat hetgeen zij misdeden niet nog een overblijfsel was van het geloof, waarin zij zijn opgebracht?

Geeft der menschheid 18 eeuwen ongelooft met natuurstudie en ziet daarna of er nog geroofd, gebrand, geplunderd en vermoord wordt! Ja, geen 18 eeuwen zijn daarvoor noodig, een enkele zal voldoende zijn, want men heeft alsdan de gelegenheid drie geslachten te doen rijpen.

Het geloof is **onverdraagzaam**, want het duldt geen andere meening naast zich, want het bezit **de** waarheid en overtuigt niet met argumenten, maar met geweld en met wapens.

De rede daarentegen stemt tot verdraagzaamheid, want zij erkent de mogelijkheid van dwaling en doet nooit bij verschil van meening een beroep op de vuisten, maar op het gezond verstand, dat het eenmaal zeker zal uitmaken. Het geloof is **hebzuchtig** en strekt zijn blikken over alles uit, het wil heerschen, heerschen en nog eens heerschen, het rust niet voordat de aarde aan zijn voeten ligt uitgestrekt. "De maag der kerk is ijzersterk, zij, zonder ooit zich te overeten, heeft heele landen opgegeten"^v.

De rede daarentegen leert dat niet meester en knecht, niet man en vrouw, niet arm en rijk tegenover elkander moeten staan als vijandelijke machten, maar allen naast elkander met gelijke rechten en plichten.

Het geloof is **onzedelijk**, want het eischt de verkrachting der rede, het hoogste en edelste in den mensch, door zich neer te leggen bij hetgeen priesters, die het ook niet weten, ons op de mouw willen spelden.

Het atheïsme onzedelijk — ja, in zooverre het afwijkt van de zeden der geloovers, die meermalen afschuwelijk zijn. Onzedelijk dat is niet-zedelijk, niet volgens de gevolgde zeden en gebruiken. Maar wie waarborgt dat deze goed zijn? Wat hier de zeden meebrengen en vereischen, dat wordt elders als tegen de zeden beschouwd en afgekeurd.

"In Samoedië is 't de gewoonte, zich van top tot teen te besmeren met ransige traan. Een jonge Samojeed verzuimde dit. Hij besmeerde zich volstrekt niet, noch met traan, noch met wat anders.

— Hij volgt de zeden niet, zei 'n Samojedisch wijsgeer... hij heeft geen zeden... hij is zedeloos.

Dit was heel juist gezegd. 't Spreekt vanzelf dat de jonge zedeloze Samojeed mishandeld werd. Hij ving meer robben dan elk ander, maar 't baatte hem niet. Men nam hem z'n robben af, gaf die aan betraande Samojuden en hem liet men honger lijden.

Maar 't werd nog erger. De jonge Samojeed, na eenigen tijd te hebben voortgeleefd in onbesmeerden staat, begon eindelijk zich te wasschen met eau de cologne.

— Hij handelt **tegen** de zeden, sprak nu de wijsgeer van den dag, hij is onzedig! Komt, we zullen voortgaan hem de robben af te nemen die hij vangt, en bovendien slaan... Dit geschiedde. Maar wijl men in Samoedië geen laster had, geen kopierecht, geen verdachtmaking, geen domme orthodoxie, noch valsch liberalismus, noch bedorven politiek, noch bedervende ministers, noch verrotte Tweede Kamer... sloeg men den patiënt met de afgekloven been-deren van de robben die hij zelf gevangen had."

Zoo zegt Multatuli^{vi}. En is dat niet juist gezegd? Schrijf in de plaats van "besmeren" het woord "gelooven" en gij weet

waarom de geloover beweert dat de atheïst onzedelijk is, eenvoudig omdat hij afwijkt van de zeden der geloovers.

Van den edelen Sokrates, die als verleider der jeugd en als slecht mensch werd gebrandmerkt en door de verdedigers van den bestaanden godsdienst werd veroordeeld tot den dood door het drinken van den giftbeker, tot den onzedelijken Jezus, die beschuldigd werd een vraat en een wijnzuiper te zijn en omgang te hebben met verdachte vrouwen, tot zoovele anderen die werden uitgemaakt als uitvaagsel der maatschappij, is het voortdurend het drijven geweest der geloovers om alle andersdenkenden te beschuldigen van al wat laag was in de oogen der groote menigte. Alle middelen zijn immers geoorloofd om het "heilige" geloof te verdedigen!

De wijsgeer Kant noemde den "dood der dogma's de geboorte der moraal!"

Het is bepaald onbegrijpelijk hoe een geleerde als prof. Oort, zelf geen domper maar een modern man, aan de atheïsten en ongeloovigen het gelijk recht van bestaan op deze wereld ontzegt en zoover gaat, om het "ongeloof veel heilloozer te noemen dan onzedelijkheid".

Dus een man als de "beruchte" baron van Heeckeren, die wegens het verkrachten van kinderen veroordeeld werd tot gevangenisstraf en zijn "aanzienlijke" landgenoot en medebaron Du Tour van Bellinckhave — om uit de veelheid van geloovigen een paar sprekende voorbeelden aan te halen — staan hooger dan mannen als Moleschott, Feuerbach en Multatuli! En dat leeraart een vertegenwoordiger der wetenschap aan een onzer hooge scholen!

Wij begrijpen niet hoe iemand met het oog op de geschiedenis van het godsgeloof durft zeggen, dat het de grond is van alle zedelijke beginselen. Rijzen dan niet onwillekeurig voor onze verbeelding op die duizenden en honderd-duizenden, die om des geloofs wille gemarteld en vermoord zijn? Getuigen niet de veelvuldige heksenprocessen gedurende de middeleeuwen tegen de priesters, die zoovele ongelukkigen ter slachtbank sleepten om ter dood te worden gebracht? Eerst een meer algemeen-verstandelijke ontwikkeling droeg er het hare toe bij om dit droevige bijgeloof te ondermijnen. Daarom wij kunnen gerust zeggen dat alle beschaving, voor hoe 'n klein gedeelte daarvan sprake kan zijn onder ons, zich bewoog in de richting van het godsgeloof af en waarlijk niet naar dat geloof toe.

En zijn er geloovers zedelijk — wie zal betwijfelen dat zij er zijn? — dan zijn zij 't niet door maar ondanks hun geloof.

De geloovers kunnen niet anders dan het aangezicht bedekken van schaamte wegens de daden hunner medegeloovigen van alle tijden of zij zijn zoo verhard dat zij geen menschelijk gevoel meer hebben voor die slachtoffers van 't geloof. Daarentegen kan de atheïst juist van zedelijk standpunt fier en gerust de oogen omhoog slaan en ieder flink in de oogen zien.

Door menschen, die van zedelijk standpunt zooveel op hun kerfstok hebben, beschuldigd te worden als onzedelijk, dat is in onze oogen eer lof dan blaam. Wie immers wil gaarne geprezen worden door misdadigers, wier handen druipen van het bloed dat zij hebben doen vloeien? Waar men mede verkeert, daar wordt men naar vereerd — dat spreekwoord geldt hier ook.

Het christendom kan niet zedelijk zijn, omdat het den grondslag van het zedelijk leven niet **in** maar **buiten** den mensch stelt. Vandaar dat niet de godsdienst de zedelijkheid kweekt en veredelt, maar omgekeerd de zedelijkheid het peil van den godsdienst verhoogt. Wij kunnen verder gaan en beweren dat als de menschen niet beter waren geweest dan hun godsdiensten, de wereld zoo mogelijk een nog grooter hel zou zijn geweest. In plaats dat de godsdienst gunstig werkte op de zedelijkheid, waren het de zedelijke begrippen die gunstig werkten op den godsdiensten. Het karakter der godheid werd zedelijker naar gelang het peil van zedelijkheid steeg onder de menschen en omgekeerd een onzedelijk god bracht de menschen tot onzedelijke handelingen. Daarom, wanneer de inhoud van den godsdienst verzacht is in den loop der eeuwen en de godheid meer en meer een zedelijk karakter draagt, dan komt dat omdat de zedelijke begrippen van onzen tijd staan boven die van vroegere eeuwen.

't Atheïsme kan niet onzedelijk zijn, want 't wil redelijk zijn en wat redelijk is, dat is tevens en daardoor zedelijk.

Zoolang men iets doet of nalaat, omdat anderen, hetzij personen, hetzij wetten, het voorschrijven, zoolang kan er van een zedelijk beginsel geen sprake zijn.

De kerk dreigde met hel en verdoemenis bij handelingen tegen haar wil of spiegelde voordeel en genot voor bij stipte nakoming daarvan. Het gevolg hiervan was, dat zij wel verre van de menschen te moraliseeren, integendeel hen demoraliseerde.

Anderen dreigen met galg en strop, met ketenen en zweep, met gevangenis en opsluiting, ook alweer om de menschen zóó te moraliseeren. En wat is de vrucht van die methode? Dat men alweer de menschen demoraliseert.

Beiden maken zich schuldig aan hetzelfde euvel en gelijke oorzaken hebben noodwendig gelijke gevolgen. De atheïst zegt dat alle handelingen van den mensch denzelfden oorsprong hebben, zij komen namelijk allen voort uit de begeerte om te beantwoorden aan een behoefte van de natuur van het individu, allen hebben ten doel het zoeken van genot en het vermijden van smart. Meent niet dat het de mensch alleen is die zou weten wat goed of kwaad is, o neen de dierenwereld weet dat ook en vandaar de drang in de geheele natuur om de soort te behouden en de grootst mogelijke som van geluk voor elk individu te verkrijgen. Daarom, goed is voor de dieren zoowel als voor de menschen, voor atheïsten zoowel als voor geloovers, **datgene wat nuttig is voor het behoud van het ras en kwaad wat daarvoor schadelijk is**. Niet alleen voor het individu, maar voor het geheele ras.

Wat ter wereld heeft dus het denkbeeld van goed en kwaad — en dat is het terrein van het zedelijk leven — te maken met den godsdienst of met een geheimzinnig geweten? Dus al wat de neiging heeft om den mensch zoowel als het ras te behouden en te volmaken, dat is goed en al wat de neiging bezit om den mensch zoowel als het ras te schaden en te gronde te richten, dat is slecht.

Het atheïsme, wel verre van onzedelijk te zijn, geeft pas een goeden grondslag aan de zedelijkheid door deze te plaatsen in den mensch zelf.

En zoolang de godsdiensten niet in staat zijn een geslacht aan te kweeken, dat in de samenleving toont hooger te staan dan anderen, zoolang hebben wij geen reden om aan te nemen,

dat de godsdienst een geslacht van zedelijke wezens voort kan brengen.

Elke godsdienst beschouwt zich zelf als "de ware" en beweert de beste zedelijkheid te verkondigen, maar ziet laag neer op een anderen godsdienst en acht de daarin vervatte zedelijkheid als eene van minder gehalte.

Wie het gemak lief heeft, die moet zijn heil zoeken in de kerk, want deze denkt voor hem, spreekt voor hem, handelt voor hem, deze immers bezit het monopolie van het **ware in haar dogma** (leerstelling), van het schoone in haar eeredienst, van het goede in haar zedeleer of tucht.

De atheïst roept zijn medemenschen niet toe: Komt tot ons, onze last is licht, ons juk is zacht, neen eng is de weg van het denken, zwaar is de last van het onderzoek, maar eenmaal daarlangs gaande zal het ons steeds gemakkelijker vallen, want ook het denken oefent al doende. En eerst dan zal hij zijn roeping als mensch volbrengen, wanneer hij denkt. Of beroemen wij ons er niet op wezens te zijn met rede begaafd? Welnu, dan moet het blijken, dat de rede ons richtsnoer is bij al ons handelen.

En tegenover het **credo** (geloof) van den geloovige met al zijn ongerijmdheden en onbegrijpelijkheden plaatsen wij dat van dokter Pascal in het boek van dien naam, geschreven door den bekenden schrijver Emile Zola en dat thans luidt:

„Wil ik je mijn **credo** eens zeggen?

Ik geloof dat de toekomst der menschheid ligt in den vooruitgang van de rede door de wetenschap.

Ik geloof dat het navorschen van de waarheid door de wetenschap het goddelijk ideaal is, dat de mensch zich moet stellen.

Ik geloof, dat alles wat buiten de schatten ligt, die de mensch slechts langzaam heeft verkregen en die nooit verloren zullen gaan, droombeeld en ijdelheid is.

Ik geloof dat al die waarheden die er nog bij zullen komen, tezamen ten slotte aan den mensch een onberekenbare macht zullen geven, volkomen klaarheid, misschien zelfs volmaakt geluk. Ja, ik geloof dat het leven ten slotte zal zegevieren."^{vii}

F. D. N.

i In 1890 kwam een geruchtmakend boek van William Booth uit, *In Darkest England and The Way Out*, waarin hij zijn plannen uiteenzette voor het helpen van de armen en behoeftigen. Daarin staat het hier weergegeven 'Cab-Horse Charter'. (noot van de redactie)

ii disselboom (noot van de redactie).

iii Zonderling genoeg ontbreken deze woorden in de latere drukken.

iv Deze cijfers komen overeen met hetgeen in de Kamer werd beweerd tot groote verbazing van den minister Roëll, maar zonder door dezen weerlegd te worden. Indien deze cijfers sindsdien zijn gewijzigd, zal dit zeker niet zijn te danken aan onze christelijke regeeringen.

v Goethes Faust.

vi in Idee 447. (noot van de redactie)

vii uit Le Docteur Pascal (1893): Veux-tu que je te dise mon Credo, à moi, puisque tu m'accuses de ne pas vouloir du tien... Je crois que l'avenir d l'humanité est dans le progrès de la raison par la science. Je crois que la poursuite de la vérité par la science est l'idéal divin que l'homme doit se proposer. Je crois que tout est illusion et vanité, en dehors du trésor des vérités lentement acquises et qui ne se perdront jamais plus. Je crois que la somme de ces vérités, augmentées toujours, finira pardonner à l'homme un pouvoir incalculable, et la sérénité, sinon le bonheur... Oui, je crois au triomphe final de la vie. (noot van de redactie).

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.
- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op

thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.

- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtra-ken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen.

Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel:

het bevorderen van het vrijdenken.

Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
  - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
  - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
  - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
  - menselijke waarde,
  - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
  - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een regiokring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-
pagina

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden